

§ 21. [Isiku õigused vabaduse võtmisel]

Igaühele, kellelt on võetud vabadus, teatatakse viivitamatult talle arusaadavas keeles ja viisil vabaduse võtmise põhjus ja tema õigused ning antakse võimalus teatada vabaduse võtmisest oma lähedastele. Kuriteos kahtlustatavale antakse viivitamatult ka võimalus valida endale kaitsja ja kohtuda temaga. Kuriteos kahtlustatava õigust teatada vabaduse võtmisest oma lähedastele võib piirata ainult seaduses sätestatud juhtudel ja korras kuriteo tõkestamiseks või kriminaalmenetluses tõe väljaselgitamise huvides.

Kedagi ei tohi vahi all pidada üle neljakümne kaheksa tunni ilma kohtu sellekohase loata. Kohtu otsus teatatakse vahistatule viivitamatult talle arusaadavas keeles ja viisil.

Autorid: *Allan Plekksepp* (komm.-d 1–12, 16–18, 22–23, 27–31, 34–44, 46–57); *Janar Jäätma* (komm.-d 21, 26, 33, 55); *Ragne Piir* (komm.-d 15, 19, 25) ja *Vahur-Peeter Liin* (komm.-d 13–14, 20, 24, 32, 45).

Ajaloolised tekstid

PS 1920: § 8. [...]

[...]

Välja arvatud kuriteolt tabamisel, ei või kedagi vangistada või kitsendada isikulises vabaduses muidu kui kohtuvõimude otsusel, kusjuures see otsus põhjendatuna peab olema kuulutatud vangistatule mitte hiljemalt kui 3 päeva peale vangistamise. Otsuse kuulutamist vangistatule on õigus nõuda igal kodanikul, kui kuulutamine mitte sündinud ei ole eelnimetatud tähtajal.

PS 1937: § 10. [...]

[...]

[...] Vahi all ei või kedagi pidada üle seitsmekümne kahe tunni ilma kohtuvõimude sellekohase korralduseta. Vastav kohtuvõimude korraldus peab vahistatule avaldatama järgneva kahekümne nelja tunni jooksul.

Olulised kohtulahendid

RKPJKm 17.01.2007, 3-4-1-17-06 (vahistuse põhjendatuse kontroll); RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10 (kaitseõigus käskmenetluses); RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11 (vahistamise kord); RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411 (vahistuse kestus ja lisapiirangud)

EIK 20.02.2014 – *Ovsjannikov vs. Eesti*; 30.05.2013 – *Martin vs. Eesti*; 11.07.2006 – *Harkmann vs. Eesti*; (SK) 27.11.2008 – *Salduz vs. Türgi*; 20.01.2005 – *Mayzit vs. Venemaa*; 21.04.1998 – *Daud vs. Portugal*; (SK) 08.02.1996 – *(John) Murray vs. Ühendkuningriik*; 30.08.1990 – *Fox, Campbell ja Hartley vs. Ühendkuningriik*; 21.02.1990 – *van der Leer vs. Holland*; 05.11.1981 – *X. vs. Ühendkuningriik*; 13.05.1980 – *Artico vs. Itaalia*; 24.10.1979 – *Winterwerp vs. Holland*

USA ülemkohus 13.06.1966, 384 U.S. 436 – *Miranda vs. State of Arizona*

Valikkirjandus

Taavi Annus. Riigiõigus. 2. trükk. Kirjastus Juura. Tallinn 2006, lk 273–276, 409–410.

Markus Kärner. Isiku kinnipidamine süüteomenetluses ning selle piiritlemine teistest isiku- või liikumisvabadust piiravatest toimingutest. Magistritöö. Tartu 2014.

Uno Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses. 3. trükk. Kirjastus Juura. Tallinn, 2019, lk 350–357.

Uno Lõhmus. Vahistamise aluseks olevate tõendite kättesaadavaks tegemine kahtlustatavale. – *Juridica* 2016/6, lk 423–430.

Aare Pere, Anneli Soo. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiivid (EL) 2016/800 ja (EL) 2016/1919. – *Juridica* 2019/03, lk 213–225.

Anneli Soo. PS § 21 kommentaarid. – Ü. Madise jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2020.

Anneli Soo. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Direktiiv (EL) 2013/48/EL. – *Juridica* 2018/06, lk 431–440.

Anneli Soo. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL. – *Juridica* 2018/05, lk 307–324.

Anneli Soo. Efektive riigi õigusabi tagamise meetodid kriminaalmenetluses. – *Juridica* 2014/9, lk 700–709.

Jaanus Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses. – *Juridica* 2011/8, lk 580–588.

Sisukord

I. Sissejuhatus

A. Kujunemine Eesti õiguses

B. Seos rahvusvahelise õiguse normidega

C. Vabaduse võtmise kord teiste õigussüsteemide konstitutsiooniõiguses

D. Üldist

II. Kinnipeetu menetluslikud kaitseõigused

A. Õigus saada teada vabaduse võtmise põhjus

B. Õigus saada teavitatud kinnipeetu õigustest (õiguste selgitamiskohustus)

C. Õigus tõlkele õigustest teavitamisel ja kohtu otsuse teatavastegemisel

D. Õigus teavitada vabaduse võtmisest oma lähedasi

E. Kahtlustatava õigus kaitsja abile

F. Kahtlustatava õigus kohtuda kaitsjaga

G. Vabaduse võtmise kontroll kohtus

H. Õigus kohtu otsuse viivitamatule teatavastegemisele

I. Sissejuhatus

A. Kujunemine Eesti õiguses

- 1 Sarnaselt PS §-ga 20 leidsid kommenteeritavas paragrahvis sätestatud õigused osaliselt tagamist juba **1920. a PS § 8 lg-s 3** ja **1937. a PS § 10 lg-s 3**.¹ Neist esimeses sätestati reeglina kohtu ainupädevus nii vabaduse võtmise kui ka piiramise üle otsustamisel.² Küll aga mõisteti kohtu all nii kohtunikku, kohtu-uurijat kui teatud juhtudel isegi ka prokuratuuri kui kohtuametkonda.³ 1920. a PS § 8 lg 3 tagas isikule kolmepäevase põhistatud vahistamisotsuse teatamistähtaja. Seejuures oli otsesõnu sätestatud iga kodaniku õigus nõuda populaarkaebusega isikule vastava kohtuotsuse kuulutamist, kui seda ei olnud tehtud õigeaegselt. Erandina oli lubatud kinnipidamine ilma kohtu sellekohase otsuseta ka täitevvõimu esindaja poolt, kui isik tabati kuriteo toimepanemiselt. Kohtuvõimu rõhutamises nähti eelkõige ametnike distsiplinaarvõimu teostamise piiramist.⁴ Paraku osutus 1920. a PS § 8 lg 3 regulatsioon kuni kriminaalkohtupidamise seadustiku (KKS)⁵ jõustumiseni 1. veebruaril 1935 pigem deklaratiivseks normiks, sest senini edasi kehtinud tsaaririigiaegsed menetlusseadused ega -praktika seda põhiõigust ei taganud. Enamasti võttis puht praktilistel kaalutlustel isikult vabaduse politseiametnik.⁶ Alles KKS §-d 62–63 ja 217 kehtestasid põhiseaduskonformse vahistamise regulatsiooni.⁷ 1937. a PS § 10 lg 3 seevastu lubas isikut kinni pidada ilma kohtu loata kuni 72 tundi ja andis kohtule vahistamisotsuse põhjendatud kujul esitamiseks 24 tundi. Seega ühelt poolt õgvendati oluliselt täitevvõimu ehk politsei pädevust isikute kinnipidamisel, mis on ilmselt seletatav praktilise surve ja autoritaarsema riigikorraga. Kuid teiselt poolt seati absoluutsed tähtjad vabaduse võtmisele ilma kohtu loata. Seega oli lubatud isiku kinnipidamisest kuni temale kohtu põhistatud otsustusest teadaandmiseeni kulutada aega kokku kuni 96 tundi. Sõjajärgsetes PSides ei olnud konstitutsioonilisel tasandil sätestatud vahistatu õigust saada vahistamisel teavitatud oma õigustest ega õigust teatada enda vahistamisest kaitsjale ja oma lähedastele. Regulatsioonid ei kohaldunud aga ka isikutele, kelle suhtes ei toimetatud kriminaalmenetlust.
- 2 Mõlemad ülal kirjeldatud sätted on **Jüri Adamsi töögrupi eelnõu** kaudu osaliselt leidnud tee ka kommenteeritava sätte teksti. Nimelt nägi töögrupi eelnõu (§ 11 lg 3) algses versioonis ette, et kahtlustatavana ei või kedagi kinni pidada üle 48 tunni ilma kohtu sellekohase otsuseta ning et vastav otsus tuleb kinnipeetule avaldada järgneva 24 tunni jooksul. Edasise töö käigus moderniseeriti sätet eeskätt kaasaegset rahvusvahelist õigust arvestavalt. Lisandusid mõned olulised nüansid Jüri Raidla töögrupi eelnõust, kuivõrd viimane nägi ette, et igapähele, keda vahistatakse, teatatakse kohe talle arusaadavas keeles ja viisil vahistamise põhjus ja tema õigused ning et kedagi ei või vahi all pidada üle 48 tunni ilma kohtu otsuseta, mis teatatakse vahistatule kohe talle arusaadavas keeles ja

¹ 1920. a PS § 8 saamisloo kohta, täpsemalt tuginemise kohta Taani ja Saksamaa Weimari PSidele, samuti ajaloolisele igaühe *habeas corpus* õigusele üldises õiguses: H. Vallikivi. Põhiõiguste peatükk Eesti 1920. aasta põhiseaduses. – Riigiõiguse aastaraamat 2020, lk 41–43.

² Nt R. Räägo. Kriminaalprotsessi õpperaamat. Tartu 1937, lk 197; K. Matto (koost.). Kriminaalkohtupidamise seadustik. Kommentaaridega. Tallinn 1934, lk 75–76: ka nt kautsjoni või allkirja võtmine elukohast lahkumise kohta otsustamine kuulus kohtu ainupädevusse.

³ K. Matto (koost.). Kriminaalkohtupidamise seadustik. Kommentaaridega. Tallinn 1934, lk 76.

⁴ J. Kaiv, J. Klesment. Eesti Vabariigi põhiseadus. Seletuste ja tähestikulise sisujuhiga. Autorite kirjastus. Tallinn 1934, lk 9.

⁵ RT nr 89, 22. oktoober 1934.

⁶ A. Pettai (koost.), R. Räägo. Kriminaalprotsessi loeng. Tartu 1932, lk 137: „Võttes täht-tähelt Põhi-seadust, siis on kogu meie iseseisvuse aja kestel omal algatusel ette võetud politseilised arreteerimised toimunud Põhiseaduse vastaselt. Kuidas saada ummikust välja, kui elu ütleb üht, seadus teist. Nii on elatud päevast päeva. Uute koodeksite koostamisel on piike murtud, kuid küsimus on tänini lahendamata.“ Vt ka K. Matto (koost.). Kriminaalkohtupidamise seadustik. Kommentaaridega, lk 77.

⁷ Samas, lk 75 jj; R. Räägo. Kriminaalprotsessi õpperaamat, lk 196–197.

viisil.⁸ Kõnealune redaktsioon leidiski edasise töö käigus tee kommenteeritava sätte lg 1 ls 1 ja lg 2 teksti. Erinevalt varasematest PSidest on kinnipeetu õiguste säte lahutatud isikuvabaduse tagamise ja selle piiriklauslite regulatsioonist (PS § 20) eraldi paragrahvi vaadeldavas sättes. Eelkõige lühendati vabaduse võtmise kohtuliku kontrolli ja teavitamise tähtaegu võrreldes 1937. a PS § 10 lg-ga 3 ennekõike liberaalsema riigikorra eesmärgiks seadmise tõttu. Samuti on tehtud praktilisemat laadi mööndus nt 1920. a PS § 8 lg-ga 3 võrreldes, et lühiajalise vabaduse võtmise üle otsustamiseks pädevate asutuste ring võib olla laiem kui ainult kohtuametnikud või kohus. Viimane peab aga tähtaja jooksul kontrollima vabaduse võtmise seaduslikkust. Varasemaga võrreldes on kehtivas PSis antud kinnipeetule konstitutsioonilisel tasandil õigus teavitada enda lähedasi vabaduse võtmisest, samuti tagatud kahtlustatavale õigus kaitsja abile. Kuigi PS § 21 vajalikkuse võib seada ka kahtluse alla, kuna see dubleerib osaliselt PS § 14–15 sätestatud põhiõigusi menetlusele ja korraldusele, õiguskaitsele ning kohtusse pöördumisele, on tegemist siiski rahvusvaheliselt aktsepteeritud ja esiletõstetud normidega isikuvabaduse kui eriliselt kaitstud põhiõiguse tagamiseks, millel on täita eriline roll eelnimetatud laiemate põhiõiguste täpsustaja ja garanteerijana.

B. Seos rahvusvahelise õiguse normidega

- 3 **Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti** (edaspidi KPÕRP)⁹ art 9 lg-tes 2–4 on sätestatud kinnipeetud isiku õigused, mis sarnanevad kommenteeritavas paragrahvis sätestatud tagatistega. Nii on KPÕRP art-s 9 tagatud vahistatu õigus kohesele teavitamisele enda kinnipidamise põhjustest, temavastastest süüdistustest või kahtlustustest (lg 2), õigus vabadusevõtmise viivitamatule kohtulikule kontrollile ja kohesele vabastamisele alusetu kinnipidamise korral (lg 4). Samasugused õigused tagab EIÕK¹⁰ art 5 lg-ga 2–4. Seega seisnevad erinevused peamiselt kõnealuste rahvusvaheliste instrumentide rõhuasetustes ja nüanssides – KPÕRP art 9 lg 2 nõuab originaaltekstis teavitamist kinnivõtmise ajal (ingl *at the time of arrest*), samas kui EIÕK art 5 lg 2 näeb ette kohese (ingl *promptly*) teavitamise¹¹, kusjuures EIÕK seab ka nõude selgitada kinnipidamisega seonduvat keeles, millest kinnipeetu aru saab. EÕIK art 5 puhul eristatakse lg 1 p „c“ alusel kinnipeetute (peamiselt vahistatud süüteo menetluses) õigusi, mis on sätestatud sama art lg-s 3 (toimetamine viivitamata kohtuniku ette ja kohtulikule arutamisele mõistliku aja jooksul), ja kõigil lg-s 1 sätestatud alustel kinnipeetud isikute õigusi (EIÕK art 5 lg-tes 2, 4 ja 5).¹² Kummaski konventsioonis ei ole aga otsesõnu sätestatud õigust kaitsja abile kinnipidamisel, mis on aga tagatud kommenteeritavas paragrahvis. Küll on EIÕK art 5 enam kujundanud PS § 21 teksti, mistõttu on paslik kasutada EIKi tõlgendusi selle õiguse sisustamisel ka kommenteeritava paragrahvi lahtimõtestamisel. **ELi põhiõiguste harta**¹³ (edaspidi ELPH) art 6 ja art 47 ei anna otsesest materiaalselt lisandväärtust PSi, KPÕRP ega EIÕKi sätetele, v.a seoses (tasuta) õigusabiga (ELPH art 47 lg-d 2 ja 3). Küll aga on oluline ELPHga toimunud vaadeldavate põhiõiguste adressaatide ringi laiendamine ka riigiülesele institutsioonile ehk Euroopa Liidule (EL), millega kaasneb ühtlasi ELi õigusaktide allutamine põhiõigustega kooskõla kontrollile, kuivõrd ka EL on välja arendamas oma karistusõiguslikku kompetentsi.¹⁴ Lisaks on ELPH mõjutanud oluliselt Euroopa Nõukogu ja Parlamendi vastu võetud n-õ

⁸ V. Peep (toim.). Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Tallinn: Juura 1997, lk 1171 ja 1143.

⁹ RT II 1994, 10, 11.

¹⁰ RT II 2010, 14, 54.

¹¹ Ametlikes tõlgetes paraku ebatäpselt „koheselt“ ja „viivitusega“. Vt ka S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford University Press 2005, lk 455.

¹² Samas, lk 455 ja 502.

¹³ ELT C 83, 30.03.2010, lk 389.

¹⁴ Vt nt Euroopa Prokuratuuri asutamine: ELT L 283, 31.10.2017.

teekaardidirektiivide¹⁵ sisustamist ja seeläbi kaudselt ka PSi kommenteeritava paragrahvi edasist tõlgendamist.

C. Vabaduse võtmise kord teiste õigussüsteemide konstitutsiooniõiguses

- 4 Kommenteeritavas paragrahvis sätestatud menetluslike põhiõiguste kujunemisele on sarnaselt materiaalse isikuvabaduse õigusega peaaesjalikult kaasa aidanud **üldise õiguse süsteemid**, eeskätt Inglismaa ja Ameerika Ühendriikide õiguskorrad. Nendest on mõned menetluspõhiõigused (*habeas corpus proceedings*) üle võetud ka rahvusvahelistesse konventsioonidesse.¹⁶ Inglismaal kirjutati seni kohtunikuõiguse alusel väljakujunenud *habeas corpus* menetlus seadusesse 1679. a Habeas Corpus Act'iga (vt ka § 20 komm. 4).¹⁷ Ameerika Ühendriikides leidis see tee põhiõiguseks 1791. a Bill of Rights 5. täiendusega konstitutsioonile (*Fifth Amendment*), millega sätestati vabaduse võtmise lubatavus ainult seaduse alusel ning ausa ja õiglase menetluse kaudu (ingl *due process of law*). Kinnipeetu õigus teavitamisele tema „viienda“ õigustest leidis kinnitust ülemkohtu otsuses *Miranda vs. Arizona*.¹⁸ Inglismaal ja Walesis on lisaks ülal nimetatud traditsioonilisele *habeas corpus* õigusele tagatud need põhiõigused ka Human Rights Act 1998 abil, millega inkorporeeriti EIÕKi sätted, sh art 5, riigisisesse õigusse.
- 5 **Saksamaa põhiseaduses** (edaspidi GG) on kohtu prerogatiiv vabaduse võtmise ja selle pikendamise üle, kohtuväliste kinnipidamiste korral viivitamatu kohtusse pöördumise nõue, vahistamismääruse põhistamiskohustus, õigus kohtulikule ärakuulamisele ja vastulausete esitamisele ning lähedase teavitamisõigus sätestatud art 104 lg-tes 2–4. Viimane põhiõigus on ilmselt nimelt sealt kommenteeritava paragrahvi lg 1 esimesse lausesse üle võetud, kuivõrd rahvusvahelised konventsioonid ega teiste riikide PSid seda üldiselt eraldi ei tunnista. Õigust kaitsjale ning õigust teada oma kinnipidamise alust ei ole GGs otsesõnu tagatud, samas kui kinnipeetu taotleb kaitsja osavõttu, tuleb valitseva arvamuse kohaselt vahistamise kohtulik arutamine peatada kuni kaitsja saabumiseni.¹⁹ GG art 104 õiguste eripäraks on ühelt poolt eraldi esile tõstetud väärkohtlemise keeld (lg 1 ls 2), aga samuti kaitseõiguse ja kinnipidamise alusest teavitamiskohustuse tekkimine alles vahistamise kohtulik arutamisel, kus nende tagamine moodustab kohtu kohustuse.²⁰
- 6 **Prantsusmaa 1958. a konstitutsiooni** art 66 lg 2 sätestab vabaduse võtmise lubatavuse üksnes seaduse alusel ja kohtuvõimu loal.²¹ Samuti annab **Soome PS** § 7 lg 3 ainult väga üldised piirangud vabaduse võtmisele (meelevaldsuse keeld, seadusliku aluse järgimise kohustus, kohtu loa nõue).²² Seega on neis õigussüsteemides jäetud vabaduse võtmise õiguslik korraldus suuresti seadusandja sisustada. **Rootsi 1809. a valitsemiskorralduse** § 2:9²³ on selles suhtes üksikasjalikum, tagades süüteos kahtlustatavalt ja selle

¹⁵ Vt lähemalt: A. Soo. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL. – *Juridica* 2018/5, lk 307 jj.

¹⁶ S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 462.

¹⁷ P. Halliday. Habeas Corpus. – M. Tushnet and others (ed). *The Oxford Handbook of the U.S. Constitution*. Oxford University Press 2015, lk 676.

¹⁸ U.S. Supreme Court 13.06.1966, 384 U.S. 436 – *Miranda vs. State of Arizona*. Lahendi peamine mõju avaldus kahtlustatava enese mitesüüstamise privileegi tagamises tõendite lubatavuse kontekstis.

¹⁹ Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) *Grundgesetz. Kommentar*. 7. Aufl. C. H. Beck. München 2018. Art 104 Rn. 57.

²⁰ Samas, Art 104 Rn. 54 ja 73.

²¹ *L'autorité judiciaire, gardienne de la liberté individuelle, assure le respect de ce principe dans les conditions prévues par la loi*.

²² SDK 731/1999.

²³ Sverige 1809 års regeringsform, inglise keeles: https://socialsciences.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/collegeofsocialsciencesandinternationalstudies/politics/research/statorg/sweden/ngolawsite/constitution/Constitution_-_Instrument_of_Government_-_English.pdf.

toimepanemises süüdimõistetud isikult vabaduse võtmise viivitamatu kohtuliku kontrolli (lg 1). Muudel juhtudel (psüühikahäirega isikud jt) on vabaduse võtmisel kohtuga võrdsustatud ka muud otsustuskogud, mis on seaduse alusel moodustatud ja mille eesistuja on kohtunik (lg 2). Vabaduse võtmine ei ole selle viivitamatule kohtulikule kontrollile allutatud vaid juhul, kui tegemist on isiku toimetamisega Rootsi välisriigi kohtuotsusega mõistetud vabaduskaotusliku karistuse täitmiseks (lg 1 ls 2). **Leedu 1992. a PS art 20**²⁴ sätestab nii meelevaldse vahistamiskeelu kui ka süüteo toimepanemiselt kinni peetud isiku vahistamise põhjendatuse kohtuliku kontrolli tema osavõtul 48 tunni jooksul. Kui kohus keeldub isikut vahistamast, tuleb ta viivitamatult vabastada. **Läti 1922. a PS § 94**²⁵ näeb otsesõnu ette üksnes vabaduse võtmise formaalse seaduslikkuse nõude. Küll aga võib PS § 90 (igaühel on õigus teada enda õigusi) ja § 92 (igaühe õigus pöörduda õiguste kaitseks kohtusse, õigus kaitsjale või õigusnõustajale) kogumis sedastada, et isiku vabadusõigused on Lätis tagatud võrreldavas mahus kommenteeritava paragrahviga.

D. Üldist

- 7 Kommenteeritavas paragrahvis sätestatud korra kohaldamise eelduseks ja ühtlasi koosseisulisteks tunnusteks on PS § 20 lg-s 2 loetletud vabaduse võtmise erinevad alused. Seega omavad selles paragrahvis nimetatud menetluslikud tagatised tähendust eelkõige PS § 20 kontekstis.²⁶ Vabaduse võtmise materiaalõiguslike aluste ja formaalsete tagatiste jagamine normitehniliselt eri sätetesse on kehtiva PSi eripära, sest nii Eesti sõjaeelsed PSid kui ka Eestile siduvad rahvusvahelised konventsioonid (KPÕRP, EIÕK) seovad need samasse sättesse. Teatav sarnasus on siin ehk vaid Saksamaa GG art-te 2 (lg 2 ls 2) ja 104 regulatsiooniga, mille kohaselt on kaitseala ja selle piiriklauslid sätestatud eraldi artiklites. PS § 21 reguleerimisele on seega heterogeenne, sisaldades **mitut erineva kaitsealaga põhiõigust**, mis on kõik suunatud vabaduse kaotanud isiku õiguste kaitsmisele ja meelevaldse vahistamise vältimisele: a) õigus saada teada vabaduse võtmise põhjus; b) õigus saada teavitatud kinnipeetu õigustest; c) õigus tõlkele vabaduse võtmise alusest teavitamisel (a ja b) ja kohtu otsuse teatavakstegemisel (h); d) õigus teavitada vabaduse võtmisest oma lähedasi; e) kahtlustatava õigus valida kaitsja; f) kahtlustatava õigus kohtuda kaitsjaga; g) vahistatu õigus vahistamise kontrollile kohtus 48 tunni jooksul ja h) õigus kohtu otsuse viivitamatule teatavakstegemisele. Lisaks on selles paragrahvis sätestatud vabaduse võtmisest lähedaste teavitamisõiguse piiriklausel juhuks, kui isikut kahtlustatakse kuriteos (lg 1 ls 3). Kuna kommenteeritava sätte mõistekasutus pole päris järjekindel, siis puudub dogmaatikas ja õiguspraktikas selgus, millistele PS § 20 lg-s 2 sätestatud juhtudele millised menetluslikud õigused täpselt vastavad.²⁷ Seega tuleb paragrahvis loetletud õigusi tõlgendada PS § 11 (põhiõiguse olemuse, selle tuuma kaitse), § 12 (võrdsuspõhiõigus), EIKi kohtupraktika ja ELi õiguse kontekstis võimalikult laialt, tagades isikutele nende õiguste efektiivse kaitse. Kõiki kommenteeritavas paragrahvis sätestatud õigusi on lubatud piirata PS § 130 kohaselt ja alusel erakorralise või sõjaseisukorra ajal (ErSS § 4 lg 1 p 2 ning SRKS § 5 lg 2 p 2). PSi kommenteeritavas paragrahvis sätestatud põhiõigused erinevad PS §-s 20 nimetatud klassikalistest liberaalsetest tõrjeõigustest selle poolest, et esimene säte sisaldab viimase kaitseks avaliku võimu mitut positiivset kohustust (teavitamiskohustused, õigus tõlkele, kaitsjale ja kohtuliku kontrolli menetluse kehtestamisele ning tagamisele).

²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija 1992, inglise keeles: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892>.

²⁵ Latvijas Republikas Satversme 1922, inglise keeles: <https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>.

²⁶ A. Soo. PSKV₅, PS § 21 komm. 1.

²⁷ A. Soo. PSKV₅, PS § 21 komm. 1.

II. Kinnipeetu menetluslikud kaitseõigused

A. Õigus saada teada vabaduse võtmise põhjus

„Te ei tohi ära minna, te olete ju vabistatud.“ – „Paistab küll,“ ütles K. „Ja mispäras?“ küsis ta siis. „Me ei ole volitatud seda teile ütleva. Minge oma tuppa ja oodake! Teie asja uurimist on alustatud, ja te saate omal ajal kõik teada. [---]“ F. Kafka „Protsess“²⁸

- 8 PS § 21 lg 1 esimene lause tagab igaühele, kellelt on võetud vabadus, **õiguse saada teada tema vabaduse võtmise põhjus**. Sisult sarnane õigus sisaldub EIÖK art 5 lg-s 2. Nimetatud põhiõigus peab looma isikule võimaluse mõista enda seisundit, selle õiguslikku alust ja vastavalt korraldada enda edasist käitumist, st olla vabaduse võtmise menetluses subjekt. Selle õiguse tagamata jätmisel, s.o teadmatuse ja ebakindluse olukorras oleks isikul raske, kui mitte võimatu teostada enda subjektiivseid õigusi, mis tulenevad kõnealuselt paragrahvist ja teistest seadustest, seismaks oma vabaduse ja inimväärikuse eest. Õigus saada teada vabaduse võtmise põhjus laieneb põhimõtteliselt kõigile PS §-ga 20 lubatud vabaduse võtmise alustele. Nt vabaduse võtmisel süüdimõistva kohtuotsuse täitmiseks peavad vabaduse võtmise põhjused ühemõtteliselt nähtuma kohtulahendist. Õigus teada oma vabaduse võtmise põhjust on reservatsioonita põhiõigus, mistõttu selle riived on lubatud üksnes teiste põhiseaduslike õiguste ja väärtuste kaitseks (vt ka komm. 7).²⁹ Teatamise sisu peab hõlmama nii vabaduse võtmise seaduslikku alust kui ka neid elulisi asjaolusid, mis tingisid selle meetme kohaldamise.³⁰ PS § 21 lg 1 ls 1 esimeses variandis sätestatud õigust loetakse erinormiks üldisele põhiõigusele tutvuda riigiasutustes kogutud andmetega isiku kohta (PS § 44 lg 3).³¹
- 9 Vabaduse võtmise põhjusest teadaandmine peab kommenteeritava sätte ls 1 kohaselt aset leidma **viivitamatult**. Kuigi see mõiste on määratlemata, on kinnipeetu õiguste kaitsmise seisukohalt vajalik seda sisustada võimalikult kitsalt.³² Nt KrMS § 217 regulatsioon teavitamist kinnipidamise põhjustest otsesõnu ei taga. Küll aga tuleb isiku kahtlustatavana kinnipidamisel kohaldada KrMS § 217 lg-t 7 põhiseadusekonformselt koos üldosaliste sätetega (KrMS § 8 p-ga 1, § 33 lg-ga 2 ja KrMS § 34 lg 1 p-ga 1) selliselt, et kahtlustatavana kinnipeetule antakse kahtlustatavana kinnipidamise protokolliga koostamisel või hiljemalt enne tema esmaülekuulamise alustamist teada tema kinnipidamise põhjus.³³ Samuti tuleb direktiivi II art 6 lg 2 kohaselt teatamine garanteerida lisaks vahistatule ka kinnipeetule. Enne kohtulikku arutamist vahistamismenetluses on isikul või tema kaitsjal **õigus tutvuda** ka riigi käsutuses olevate **dokumentide või tõenditega**, millele saab tugineda vahistamise aluste vaidlustamisel.³⁴

²⁸ F. Kafka. Ameerika. Protsess. Loss. – Tõlkinud A. Sang. Tallinn: Kirjastus Eesti Raamat 1987.

²⁹ A. Soo. PSKV, PS § 21 komm. 3.

³⁰ EIK 30.08.1990 – Fox, Campbell ja Hartley *vs.* Ühendkuningriik, p 40.

³¹ M. Ernits. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne. Justiitsministeerium 1997. 2. peatükk. Põhiõigused, -vabadused ja kohustused, lk 15.

³² EIKi praktika on selles osas kaasusepõhine ja heitlik: A. Soo. PSKV, PS § 21 komm. 8. Ameerika Ühendriikide õiguses on nõutav kahtlustuse alusest teavitamine kinnipidamise hetkel isegi eraisiku poolt: K. Adosson. Kurjategija kinnipidamise õiguse probleeme. – *Juridica* 2015/8, lk 550. Seevastu Saksa põhiõiguste dogmaatikas loetakse teavitamist eelkõige kohtu kohustuseks: GG art 104 lg 3 ja Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 54 ja 73. Küll aga tagavad Saksa õiguses parlamendiseaduse tasemel StPO § 127 lg 4 kahtlustatava kinnipidamisel ja § 126a lg 2 esmasel kinnisesse raviautasusse paigutamisel (*einsteuige Unterbringung*) politsei või prokuratuuri poolt õiguse teada saada vabaduse võtmise põhjus sarnaselt kohtuliku vahistamisega.

³³ Vt ka direktiiv II preambuli põhjendus 28. Erialakirjanduses on leitud, et selle õiguse viivitamatul tagamisel tuleks tugineda otse PS § 21 lg-le 1 ja direktiiv II art 6 lg-le 2: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 350.

³⁴ Vt nt EIK 20.02.2014 – Ovsjannikov *vs.* Eesti, p 76 ja 77; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 353.

- 10 Vabaduse võtmisest tuleb isikule teatada talle **arusaadaval viisil**, s.o lihtsas ja isikule mõistetavas argikeeles (arusaadava keele kohta vt komm. 22 jj).³⁵ Seejuures tuleb arvestada konkreetset olukorda, st kui palju on kinnipidamise hetkel teada vabaduse võtmise faktilistest põhjustest, kinnipeetu seisundit ja tema arusaamisvõimet. Lapseelise kinnipidamisel tuleks lapse vanusele ja arusaamisvõimele vastaval viisil ja sobivaid väljendeid kasutades selgitada kinnipidamise põhjust.³⁶ Raskes joobes isikute puhul tuleb oodata nende kainenemist, agressiivsete isikute puhul nende rahunemist (vt ka KrMS § 33 lg 2 teine lause).³⁷ Vabaduse võtmise põhjuse teatamise faktilise võimatusega on tegu, kui isiku psüühikahäire on niivõrd raske ja püsiv, et ei võimalda edastada haigele teabe sisu.³⁸ Sellisel juhul pole teavitamisõigust rikutud.³⁹ Küll aga tuleb sellisel juhul kinnipidamisest ja selle põhjustest teavitada viivitamatult isiku lähedasi, seaduslikku või lepingulist esindajat (vt ka allpool jaotist D). Eraldi küsimus teatamise vajalikkusest tõusetub seoses isiku kinnipidamisega *in flagranti delicto*, s.o süüteo toimepanemisel või vahetult pärast seda põgenemiskatsel. Kuigi sellisel juhul võib vabaduse võtmise põhjus olla kinnipeetavale juba eeldatavalt teada, tuleb isikut sellest ikkagi teavitada.⁴⁰ Täiendava teavitamise mõte on välistada vääritlemistised olukorras, kus isikul ja avaliku võimu esindajal võib olla toimunud risti vastupidine arusaam (nt toimepanija tegutsemine eksimuses, hädakaitstes vms).
- 11 Põhiõiguse saada teada vabaduse võtmise põhjus **isikuline kaitseala** hõlmab igauht ega sõltu vabaduse võtmise alusest või eesmärgist. Põhiõiguse **adressaadid** on vabaduse võtmiseks pädevad riigi ja kohaliku omavalitsuse asutused, samuti eraõiguslikud isikud, kes on seadusega volitatud avalikku sündi teostama.⁴¹ Samas igauhte kinnipidamise õigus kriminaalmenetluses (KrMS § 217 lg 4) ei kohusta eraisikuid kõnealust õigust tagama, vaid kinnipidamise põhjustest peab pärast kinnipeetava viivitamatut üleandmist teavitama uurimisasutuse ametnik (vt KrMS § 217 lg 7).⁴²
- 12 Süüteomenetluses saab vabaduse võtmise esmaseks aluseks olla **tegu, mille toimepanemises isikut kahtlustatakse**. Sellega kooskõlas nõuavad KrMS § 132 lg 1 p-d 2–4 kohtu vahistamismääruses kuriteo asjaolude (aeg ja koht, teo lühikirjeldus), mille toimepanemises isikut kahtlustatakse või süüdistatakse, selle kvalifikatsiooni, samuti vahistamise enda aluse (kriminaalmenetlusest või süüdimõistva kohtuotsuse täitmisest kõrvalehoidumise või uute kuritegude toimepanemise oht) märkimist ja viimaste põhjendamist konkreetsetel juhtumil. Ka Euroopa Parlamendi ja Nõukogu 22.05.2012 direktiivi 2012/13/EL⁴³, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet (edaspidi „direktiiv II“), art 6 lg 2 seab liikmesriikidele kohustuse tagada, et kinnipeetud või vahistatud kahtlustatavale või süüdistatavale teatatakse tema vahistamise või kinnipidamise põhjused,

³⁵ EIK 30.08.1990 – Fox, Campbell ja Hartley *vs.* Ühendkuningriik, p 40. Vt ka A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 7.

³⁶ Euroopa Nõukogu ministrite komitee 17.11.2010 suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta, suunis 28; vt ka Euroopa Parlamendi ja nõukogu 11. mai 2016 direktiiv (EL) 2016/800 (nn laste menetlusõiguste direktiiv) art 4 lg 1.

³⁷ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. § 217 komm. 8 (N. Aas).

³⁸ Nt RRTKm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 15. Saksa põhiõigusdogmaatikas nõutakse, et ka sellisel juhul peab olema tagatud isiku osalemine kohtulikus arutamises, sest ka põhiõigusteovõimetu isik ei tohi muutuda pelgalt menetluse objektiks: Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.). Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 50.

³⁹ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 5.

⁴⁰ Vastupidine seisukoht: EIK 11.07.2000 – Dikme *vs.* Türgi, p 54.

⁴¹ Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.). Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 66.

⁴² S. Müller-Franken. – K. Stern, F. Becker (Hrsg.). Grundrechte-Kommentar, 2. Aufl. Carl Heymanns. Köln 2015, Art 104 Rn. 53.

⁴³ ELT L 142, 01.06.2012.

sealhulgas kuritegu, mille toimepanemises teda kahtlustatakse või süüdistatakse.⁴⁴ Teave peab võimaldama isikul tõhusalt vaidlustada kinnipidamise aluse olemasolu ja vahistamise õiguspärasust.⁴⁵

- 13 TsMSis ei ole eraldi reguleeritud, kuidas peaks **tsiviilkohtumenetluses** määratavate arestide puhul olema tagatud PS § 21 lg 1 esimeses lauses sätestatud tagatiste järgimine. Vabaduse võtmise põhjus ja õigus määruse peale kaevata peaksid iseenesest sisalduma arestimääruses, mis tuleb TsMS § 466 lg 1 kohaselt isikule kätte toimetada. Samas on arestimäärus TsMS § 467 lg 5 kohaselt viivitamatult täidetav, st arestimäärust võib täita ka enne seda, kui määrus ise on isikule kätte toimetatud. Kohustuse anda isikule kinnipidamisel arestimääruse ärakiri sätestab üksnes TMS § 62 lg 3, puhuks kui arest määratakse põhjusel, et täitemenetluses võlgnik ei täida kohustust esitada kohtutäiturile enda vara nimekirja või kinnitada selle õigsust vandega. Ka olukordadeks, kus isikult võetakse tsiviilkohtumenetluses vabadus allutamaks teda ekspertidele, ei ole TsMSis selgelt reguleeritud PS § 21 lg 1 esimeses lauses sätestatud tagatiste järgimist. Seejuures ei ole erinevalt arestimäärusest osal juhtudel vastav määrus edasikaevatav, st seda ei tule isikule TsMS § 466 lg 1 kohaselt kätte toimetada, vaid selle võib edastada kohtu valitud viisil, mis vähendab veelgi võimalust, et isik saab kohtumääruse kätte enne talt vabaduse võtmist. Isik tuleb siiski TsMS § 522 lg 3 kohaselt eestkostemenetluses ja TsMS § 537 lg 4 kohaselt kinnisesse asutusse paigutamise menetluses ära kuulata, kui ta paigutatakse tahtvastaselt kinnisesse asutusse vaatlusele. Kuigi seaduses selgelt sellist kohustust sätestatud ei ole, peaks kohus selgitama ärakuulamise isikule vabaduse võtmise põhjust.⁴⁶ Ka sundtoomise puhul ei sisalda TsMS selgeid sätteid PS § 21 lg-s 1 nimetatud tagatiste järgimise kohta. Küll aga on see reguleeritud KorS § 46 lg-s 2, mis KorS § 46 lg 1 p 4 järgi kohaldub ka isiku sundtoomisele ja mille kohaselt tuleb kinnipeetud isikule viivitamata teatada kinnipidamise põhjus ja teha teatavaks tema õigused.
- 14 Kui **nakkushaigelt** või **vaimuhaigelt** võetakse vabadus tahtest olenematu ravi kohaldamiseks arsti otsuse alusel, tuleb NETS § 4 lg 4 ja PsAS § 12 lg 4 kohaselt isikut kohe sellest otsusest teavitada. Sarnane regulatsioon kohtu määruse alusel isikult vabaduse võtmise kohta TsMSis puudub. TsMS § 541 lg 1 viimase lause kohaselt ei pruugi isikule teatavaks teha määruse põhjendusi. Riigikohus on leidnud, et raske psüühikahäirega isikule ei ole alati võimalik talle arusaadaval viisil selgitada vabaduse võtmise põhjust.⁴⁷ EIK on leidnud, et juhul, kui isiku vaimne seisund ei võimalda tal vabaduse võtmise põhjustest aru saada, tuleks sellest teavitada tema esindajat.⁴⁸
- 15 PS § 21 esimese lause kohaselt tuleb ka kinnipeetud **välismaalasele** (PS § 20 lg 2 p 6) viivitamatult teatada talle arusaadavas keeles ja viisil temalt vabaduse võtmise põhjus ja tema õigused ning anda võimalus teavitada sellest lähedasi. EIÕK art 5 lg 2 sätestab igale isikule sarnase õiguse saada viivitamatult talle arusaadavas keeles teada vabaduse võtmise põhjustest. Konventsiooni sõnastuse kohaselt vaid vahistatule tagatud õigus peab konventsiooni rakenduspraktika järgi olema kindlustatud kõigile kinnipeetuile sõltumata nende kinnipidamise alusest.⁴⁹ Põhjustest tuleb teavitada isikut ennast või tema esindajat. Välismaalase teavitamise nõutav viis ja selle sisu sõltuvad konkreetsest juhtumist ja kinni peetud isikust. EIK ei ole nõudnud, et kinnipidamise põhjustest peaks välismaalast

⁴⁴ Vt ka U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 351.

⁴⁵ Samas; Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention. 6. Aufl. C. H. Beck. München 2019. § 21, Rn. 42.

⁴⁶ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik III, XI–XV osa (§-d 475–759). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2018, § 537, komm. 3.4.2.

⁴⁷ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 15.

⁴⁸ EIK 08.11.2012 – Z.H. vs. Ungari, p 41.

⁴⁹ EIK 12.04.2005 – Shamayev jt vs. Gruusia ja Venemaa, p 413–415.

teavitama kirjalikult või mingis muus kindlaksmääratud vormis. Teavitamine võib toimuda ka põhjenduste suulisel esitamisel⁵⁰, arvestades seejuures konkreetse isiku omadusi, sealhulgas erivajadusi.⁵¹ Nõutav ei ole välismaalase põhjalik teavitamine kõigist tema kinnipidamise põhjustest ning õigustest. Kahtlustatava ja süüdistatavaga võrreldes on vastav kohustus välismaalase puhul kindlasti üldisem. Välismaalasele tuleb siiski esitada piisavad põhjendused ehk kinnipidamist puudutavad kõige olulisemad faktilised ja õiguslikud põhjendused, et tal oleks võimalik vajadusel kohtusse pöörduda.⁵² Ka välismaalase teavitamine temalt vabaduse võtmise põhjusest (ja tema õigustest) peab toimuma viivitamatult. Näiteks EIK on pidanud nõuetele vastavaks isiku teavitamist temalt vabaduse võtmise põhjendustest paari tunni jooksul pärast kinnipidamist⁵³, kuid lugenud viivituseks 76-tunnist ajavahemikku alates kinnipidamisest kuni põhjenduste esitamiseni.⁵⁴

B. Õigus saada teavitatud kinnipeetu õigustest (õiguste selgitamiskohustus)

- 16 Lisaks retrospektiivsele õigusele saada teada vabaduse võtmise põhjus tuleb kinnipeetut **teavitada** PS § 21 lg 1 teise variandi kohaselt tema **õigustest** (nt kuriteos kahtlustatava vaikimisõigus, õigus vabaduse võtmist vaidlustada kohtus jne). EIÕK art 5 otsesõnu sellist õigust ei taga, küll aga on EIK selle tuletanud EIÕK art 6 põhjal.⁵⁵ See garantii on mahukam kui üksnes vabaduse võtmise põhjuse teatamine, kuna eeldab põhiõiguse adressaadilt kinnipeetule ka tema õiguste sisulist selgitamist. Tutvustatavate õiguste loetelu ja sisu sõltub konkreetsest menetlusest ning kinnipidamise alusest. Põhiõiguse kandja ja adressaadi kohta vt ülal komm. 11.
- 17 Süüteomenetluses kinnipeetule tuleb esmajärjekorras tutvustada tema **põhiseaduslikke õigusi kriminaalprotsessis** – a) vaikimisõigus ehk õigus ütluste andmisest keelduda (PS § 22, KrMS § 34 lg 1 p 1 ja 75 lg 2), b) õigus kinnipidamise kohtulikule kontrollile 48 tunni jooksul või isiku vabastamisele selle aja möödumisel (PS § 21 lg 2), c) õigus kaitsjale (PS § 21 lg 1; KrMS § 34 lg 1 p 3–5), d) õigus tõlkele (PS § 21 lg 1; KrMS § 34 lg 1 p 2¹); e) õigus teada kahtlustuse sisu (PS § 21 lg 1, KrMS § 34 lg 1 p 1) ja f) õigus teavitada lähedast (PS § 21 lg 1 ja KrMS § 133) –, seejärel teisi KrMS §-s 34 ja mujal sätestatud õigusi.⁵⁶ Lisaks on kahtlustataval õigus saada õiguste deklaratsioon (KrMS § 35¹ lg-d 2–4; direktiiv II art 4 ja selle lisad I ja II), milles on samuti üles märgitud kinnipeetu olulisemad õigused lisaks ülal toodule (tutvuda süüasja materjalidega, teavitada konsulaarasutusi ja ühte isikut ning saada vältimatut arstiabi).⁵⁷ Deklaratsioon antakse isikule keeles, millest ta aru saab (komm. 22 jj). Ka õiguste tutvustamine peab aset leidma viivitamatult, st vähemalt enne esimest ametlikku ülekuulamist (KrMS § 33 lg 2, § 35¹ lg 1 ja § 217 lg 7), sest vastasel juhul ei ole tagatud aus ja õiglane menetlus (vt ka ülal komm. 9).⁵⁸ Õiguste selgitamise viis peab tagama kahtlustatavale nende sisulise mõistmise viisil, et ta saaks neid efektiivselt kasutada (KrMS § 35¹ lg 1; vt ka ülal komm. 10).

⁵⁰ EIK 29.01.2008 – Saadi *vs.* Ühendkuningriik, p 53.

⁵¹ EIK 08.11.2012 – Z.H. *vs.* Ungari, p 41.

⁵² EIK 12.04.2005 – Shamayev jt *vs.* Gruusia ja Venemaa, p 427; 30.08.1990 – Fox, Campbell ja Hartley *vs.* Ühendkuningriik, p 40; 05.02.2002 – Čonka *vs.* Belgia, p 50.

⁵³ EIK 07.12.1999 – Kerr *vs.* Ühendkuningriik (vastuvõetavuse otsus).

⁵⁴ EIK 29.01.2008 – Saadi *vs.* Ühendkuningriik, p 55.

⁵⁵ A. Soo. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL, lk 318.

⁵⁶ Vt ka direktiivi II nõuded art 3 kohta samas.

⁵⁷ Vt ka A. Soo. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses. Teekond direktiivideni ning direktiivid 2010/64/EL ja 2012/13/EL, lk 319.

⁵⁸ Samas.

Üksnes seaduse teksti refereerimisest, allkirja võtmisest või deklaratsiooni esitamisest ei piisa.⁵⁹ Erialakirjanduses on lisaks eristatud ka kinnipeetu esmast teavitamist tema õigustest ja õigustest teavitamist nende selgitamise näol, kusjuures esimene peaks aset leidma vahetult pärast isiku kinnipidamist, kuivõrd kinnipeetu on sel hetkel kõige haavatavam ja kahju tema õigustele pöördumatu.⁶⁰ Õiguste ja kohustuste tutvustamine hõlmab endas ka menetlusaluse isiku võimalust saada menetleja käest lisainformatsiooni oma menetluslike õiguste ja kohustuste kohta, sh vastuseid küsimustele.⁶¹ Lisaks tuleb kahtlustatava teavitamisel arvestada haavatavasse isikugruppi kuuluvate kahtlustatavate erivajadustega (direktiivi I art 3 lg 2).⁶² Seda kohtlemise põhimõtet tuleks arvestada ka isiku teistel alustel kinnipidamisel.

- 18 **Alaealistele**, kes on kinni peetud kriminaalmenetluses või allutatud kinnisesse lasteasutusse paigutamise menetlusele, tuleb samuti tutvustada nende õigusi lihtsas ja eakohaselt mõistetavas sõnastuses kas suuliselt või kirjalikult (ELi laste menetlusõiguste direktiivi art 4 lg 2). Seejuures on eriti oluline selgitada alaealisele tulenevalt tema haavatavast seisundist õigust teavitada vanemaid või vanemliku vastutuse kandjaid, samuti saada õigusnõustamist ja -abi ning õigust keelduda ütluste andmisest (sealsamas art 4 lg 1 p a) alapunktid i, ii ja v).⁶³
- 19 EIÕK art 5 lg-st 2 ei tulene otsesõnu PSis sätestatu sarnast kohustust anda **välismaalasele** arusaadavas keeles lisaks kinnipidamise põhjendustele teavet ka tema õiguste kohta, ent ilma neid teadmata ei pruugi kinni peetud isikul olla võimalik vajadusel enda kinnipidamist kohtus vaidlustada ehk tagada endale efektiivset kaitset, mis on aga sätte eesmärk.⁶⁴ Saatjata alaealiste kinnipidamisel tuleb nende teavitamise viisile pöörata kõrgendatud tähelepanu ning selgitada neile arusaadavas keeles ja võimalikult lihtsas sõnastuses õigust kaitsele ja abile, samuti õigust taotleda varjupaika või muul viisil rahvusvahelist kaitset.⁶⁵ Ka massilisest sisserändest põhjustatud hädaolukorras, kus teatud erisuste kohaldamine on lubatud, tuleb kinnipeetud välismaalasele siiski igal juhul tagada informeerimine tema õigustest ja kohustustest (VSS § 15⁴ lg 6 p-d 4 ja 5). Õigustest teavitamise tähtaegade kohta vt komm. 9 ja 15.
- 20 Vaatamata sellele, et **tsiviilkohtumenetlusõiguses** ei ole otsesõnu sätestatud kohustust teavitada kinnipeetud isikut tema õigustest, peaks kohus ärakuulamisel isikule vabaduse võtmise põhjust ja tema õigusi selgitama.⁶⁶ Lisaks kohaldub sundtoomise puhul KorS § 46 lg 1 p 4 järgi ka KorS § 46 lg-s 2, mis nõuab, et kinnipeetud isikut teavitataks tema õigustest. Kinnisesse asutusse paigutamise menetluses on kohtul küll TsMS § 541 lg 1 kohaselt kohustus isikule kätte toimetada vabaduse võtmise aluseks olev kohtumäärus, kus peaks sisalduma ka selgitus määruse vaidlustamise võimaluste kohta, kuid vähemalt

⁵⁹ RKKKo 20.03.2002, 3-1-1-25-02, p 10; E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 75 komm. 2.2 (A. Plekksepp). Praktikas on õiguste formalistlik tutvustamine siiski kahjuks levinud tava: J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses. – Juridica 2011/8, lk 584.

⁶⁰ Kaitseõiguse kontekstis: samas, lk 581 ja 583.

⁶¹ RKKKo 20.04.2011, 3-1-1-29-11, p 8 (elektronpostiga õiguste ja kohustuste tutvustamise eba- piisavus).

⁶² A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 7.

⁶³ Vt ka ÜRO lapse õiguste konventsiooni art 40 lg 2 p b; Euroopa Nõukogu ministrite komitee 17.11.2010 Suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta, suunis 28.

⁶⁴ EIK 12.04.2005 – Shamayev jt vs. Gruusia ja Venemaa, p 413; 21.02.1990 – van der Leer vs. Holland, p 28.

⁶⁵ Vt lähemalt K. Albi. Saatjata sisserändajast alaealise vastuvõtmine. – Juridica 2015/6, lk 435–447. Kinnipeetud välismaalase teavitamise eesmärgi, viisi, sisu ja aja kohta lähemalt: Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights. Right to liberty and security, 2020, lk 31–33.

⁶⁶ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik III, XI–XV osa (§-d 475–759). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2018, § 537, komm. 3.4.2.

esialgse õiguskaitse määrus on viivitamatult täidetav ja selle täitmine ei sõltu sellest, kas isik on määruse kätte saanud.⁶⁷

- 21 PS § 21 lg-s 1 sätestatud menetluslik nõue teavitada vabaduse võtmise korral isikut tema õigustest ei puuduta mitte üksnes süüteomenetluses, vaid ka **haldusmenetluses** vabaduse võtmist. KorS § 46 lg 2 kohustab korrakaitseorganit teavitama isikut tema kinnipidamisel isiku õigustest. Selle kaudu on seadusesse võetud üle PS § 21 lg-st 1 tulenev isiku teavitamise kohustus. Õigused, millest riikliku järelevalve menetluses kinni peetud isikut tuleb teavitada, on järgmised: õigus teada kinnipidamise põhjust, õigus mitte olla kinni peetud üle 48 tunni ilma kohtu loata, õigus teatada kinnipidamisest oma lähedasele ja esindajale, õigus olla ära kuulatud, õigus esitada vaie korrakaitseorgani juhile või kaebus halduskohtule, õigus tutvuda riikliku järelevalve meetme protokolliga ning teha meetme tingimuste, käigu ja tulemuste ning protokolliga kohta avaldusi (KorS § 46 lg 3).

C. Õigus tõlkele õigustest teavitamisel ja kohtu otsuse teatavakstegemisel

- 22 Kuigi PS § 21 ei sätesta otsesõnu **õigust tõlgi abile** või **kirjalikule tõlkele**, ei piirdu lg-s 1 kasutatud väljend „arusaadavas keeles“ ainult sobiva keelekasutusega, vaid hõlmab ka kinnipeetu õigust tõlkele.⁶⁸ See on ainuke PSi säte, mis viitab sellisele põhiõigusele, kuigi nimetatud garantii on muudeks juhtudeks kui vabaduse võtmine kaudselt tuletatav ka PS §-dest 10, 12, 13 ja 15, kuna tegemist on efektiivse põhiõiguskaitse vältimatu eeldusega isikule, kes ei valda eesti keelt või ei saa aru välisriigis väljastatud dokumendi keelest. Samasisuline on ka EIÕK art 5 lg 2 ja art 6 lg 2 nõue.⁶⁹ Arvestades piirideta Euroopa lõimumist, justiitskoostööd ja üleilmastumist, on põhiõigusel tõlkele üha suurem praktiline tähendus.⁷⁰ Isikulise kaitseala ja normi adressaatide kohta vt ülal komm. 11. Õigus tõlkele tuleb tagada ka erivajadusega isikutele (nt kuulmispuudega isikud ja viipekeele tõlk).⁷¹ Eestis ei ole seni valdkonnaülel ja abstraktselt sisustatud sellise inimese õigust tõlkele, kellelt on võetud vabadus.
- 23 **Süüteomenetluses** tagab õiguse tasuta tõlgi abile ja menetlusdokumentide tõlkele KrMS § 10 lg-d 2, 5-10 ja § 34 lg 1 p 21, samuti VTMS § 24 lg 2. Lisaks sätestab samasuguse õiguse Euroopa Parlamendi ja Nõukogu 20. oktoobri 2010 direktiiv 2010/64/EL õiguse kohta suulisele ja kirjalikule tõlkele kriminaalmenetluses⁷² (edaspidi „direktiiv I“) art-d 2 ja 3. Tõlge ei pea tingimata olema isiku emakeelde, vaid peab tagama tema arusaamise toimingust või dokumendist, samuti oma õiguste sisust nende tõhusaks kasutamiseks.⁷³ Seejuures lasub riigil mh kohustus kontrollida tõlke kvaliteeti ja tagada kvaliteetne tõlge (direktiiv I art 5). Tõlk tuleb kaasata menetlustoimingusse kohe selle alustamisel, mitte aga mõnes hilisemas staadiumis. See on vajalik selleks, et menetluse keelt mittevaldaval isikul oleks võimalik toimingus osaleda võrdväärset keelt valdava isikuga.⁷⁴ Viivitamatult tuleb tagada ka dokumentide tõlge. KrMS § 10 lg 10 sätestab, et kui isikule on menetlusdokument sama paragrahvi alusel tõlgitud, siis selle menetlusdokumendi peale kaebamisel arvestatakse kaebetähtaegu tõlgitud dokumendi saamisest arvates. Seejuures ei piisa nt kaebeõiguse teostamiseks üksnes võimalusest kaitsja vahendusel tutvuda tähtsa

⁶⁷ RRTKm 30.04.2019, 2-18-17167, p 13 ja 14.

⁶⁸ RRTKm 30.04.2019, 2-18-17167, p 13 ja 14.

⁶⁹ E. Unfried. Die Freiheits- und Sicherheitsrechte nach Art. 5 EMRK. Berlin: Duncker & Humblot 2006, lk 42.

⁷⁰ Viimase rahvastikuloenduse (2021) andmetel elas Eestis 211 rahvuse esindajaid.

⁷¹ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 7.

⁷² ELT L 280, 26.10.2010.

⁷³ EIK 28.08.2018 – Vizgirda vs. Sloveenia, p 79; ELi õiguse kohta vt direktiiv I art 2 lg 8.

⁷⁴ RRTKo 27.03.2006, 3-1-1-157-05, p 10.

menetlusedokumendiga, vaid süüdistatav kui iseseisev menetlussubjekt peab saama võimaluse tutvuda selle dokumendiga vahetult temale arusaadavas keeles.⁷⁵ Need eeldused kehtivad ka vähemalt vahistamistaotluse ja -määruse kohta.

- 24 TsMS § 32 lg 1 kohaselt toimub kohtumenetlus **tsiviilkohtumenetluses** eesti keeles. TsMS § 34 lg 4 kohaselt tuleb isikule kinnisesse asutusse paigutamise menetluses tagada ka tõlk, mis võimaldab tagada, et kohtu selgitused on isikule arusaadavad. TsMS ei sätesta kohtule nõuet arestimäärus tõlkida. Seega juhul, kui isik, kellele arest määrati, ei valda eesti keelt, ei taga TsMS PS § 21 lg 1 esimese lause nõuete järgimist isegi juhul, kui arestimääruse ärakiri isikule kinnipidamisel antakse. KorS § 46 lg 2 kohaselt, mis KorS § 46 lg 1 p 4 järgi kohaldub ka isiku sundtoomisele, tuleb kinnipeetud isikule viivitamata teatada talle arusaadavas keeles ja viisil tema kinnipidamise põhjus ning teha teatavaks tema õigused.
- 25 **Välismaalasele** tuleb samuti esitada tema kinnipidamise põhjendused lihtsalt ja mitte-tehniliselt ning keeles, mida ta mõistab.⁷⁶ Kui rahvusvahelise kaitse taotluse menetluse läbiviimine eeldab kas vahetult või tõlgi abil sellise keele kasutamist, milles välismaalane suudab end arusaadavaks teha (VRKS § 30 lg 2), siis rahvusvahelise kaitse taotleja kinnipidamisel piisab selle põhjenduse esitamisest ka sellise keele kasutamisest, millest välismaalane aru saab või kõigi eelduste kohaselt on võimeline aru saama, ning nõutavaks ei saa pidada suutlikkust end selles keeles väljendada. Ka väljasaatmismenetluses tuleb välismaalase taotlusel tagada talle lahkumissettekirjutuse tõlge keelde, millest ta aru saab või kõigi eelduste kohaselt on võimeline aru saama (VSS § 7¹ lg 2). Samuti tuleb massilisest sisserändest põhjustatud hädaolukorras tagada kinnipeetud välismaalasele vajadusel keeleabi andmine (VSS § 15⁴ lg 6 p-d 4–5).
- 26 PS § 21 lg 1 esimesest lausest tuleneb ka nõue, et muu hulgas **riikliku järelevalve menetluse** raames isiku kinni pidamisel KorS § 46 lg 1 alusel tuleb isikut talle arusaadavas keeles teavitada vabaduse võtmise põhjusest ja tema õigustest. Nõutud pole, et vabaduse võtmise põhjus ja isiku õigused oleksid isikule teatavaks tehtud tema emakeeles. Piisab, kui selleks on keel, mida isik mõistab määral, et ta saab kinni pidamise põhjustest ja enda õigustest aru.

D. Õigus teavitada vabaduse võtmisest oma lähedasi

- 27 Kuigi kommenteeritava paragrahvi lg 1 esimese lause kolmanda variandi kohaselt antakse kinnipeetule *võimalus teatada vabaduse võtmisest oma lähedasele*, peetakse selle all silmas tema subjektiivset põhiõigust. Selle õiguse eesmärk on tagada, et selle isiku asukoht või seisund, kellelt on võetud vabadus, jääks riigi sunnivõimu teostamisel teadmata. Lähedaste teavitamisõigus võimaldab ühelt poolt teostada avalikku kontrolli vabaduse võtmise üle ja kindlustada isiku turvalisust väärkohtlemise eest, teiselt poolt vähendada kinnipeetava ja tema lähedaste eraelu- ja perekonnaõiguse (PS § 26) riivet.⁷⁷ EIÕK art 5 ega ka KPÕRP art 9 sellist õigust ei taga, küll aga Saksamaa GG art 104 lg 4 (komm. 5), mistõttu saab selle sätte tõlgendusi kasutada ka Eesti õiguses tõlgendusargumentidena. Saksa põhiõigusdogmaatikas on tõusetunud küsimus sellest, kas kinnipeetu võib sellest põhiõigusest loobuda või on tegemist objektiiv-õigusliku reegluga, s.o kinnipeetu tahtest sõltumatu avaliku võimu kohustusega. Valitsev arvamus kaldub topeltfunktsiooni

⁷⁵ RKKKo 17.06.2019, 1-15-1452, p 17.

⁷⁶ EIK 08.11.2012 – Z.H. vs. Ungari, p 41.

⁷⁷ Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 72; vt ka RKÜKo 11.06.2019, 5-18-8, p 58; A. Soo. Vahistatu pikaajalise kokkusaamise saaga: vangistusseaduse jõustumisest Riigikohtu üldkogu 11. juuni 2019. a otsuseni asjas 5-18-8. – Juridica 2021/1, lk 64.

tunnustamise kasuks.⁷⁸ Erinevalt Saksa GG art 104 lg-st 4 on aga PS § 21 lg 1 analoogne õigus formuleeritud pigem isiku subjektiivse õigusena, mistõttu tekib avalikul võimul vastav kohustus üldjuhul üksnes isiku teabealase enesemääramisõiguse alusel, v.a haavatavasse isikugruppi kuuluvate isikute puhul (alaealised, psüühikahäirega isikud jne). Sellisel juhul on ka nende isikute lähedastel üldjuhul õigus saada teavet isiku vabadusekaotuse kohta PS § 27 lg-te 3 ja 5 ning § 26 alusel. Lähedase mõiste kujutab endast määratlemata õigusmõistet, mille sisustamine peab põhinema kinnipeetu ja muude isikute vahelisel sisulisel usaldussuhtel. Formaalseste seoste ei saa siin omistada esmatähtsust.⁷⁹ Lähedase teavitamine on äärmiselt oluline olukorras, kui isiku kinnipidamisel, eriti kui see toimub pikemat aega, tuleb tarvitusele võtta viivitamatud abinõud isiku ülalpeetavate või hooldatavate lähedaste (PS § 27), samuti vara (PS § 32) kaitseks. Kriminaalmenetluses on see nõue menetlejale sätestatud KrMS § 8 p-des 5: anda vahistatud kahtlustatava või süüdistatava järelevalveta vara tema nimetatud isiku või KOVi hoiule, ja 6: tagada vahistatu alaealise lapse järelevalve või vahistatu abi vajava lähedase hooldamine. Ka PS § 20 lg 2 p-s 6 sätestatud erandi korral on hädavajalik tagada lähedase teavitamisõigus, kuna isiku riigist välja saatmisega kaasneb eriti suur oht, et tekib olukord, kus tema asukoht ei ole enam teada. Teiseks võib isikul Eestis lähisuhete olemasolul kaasneda põhiõiguse perekonna- ja eraelu kaitsele (PS § 26) raske riive. Seepärast on ka EL seadnud Euroopa Parlamendi ja Nõukogu 22.10.2013. a direktiivi 2013/48/EL⁸⁰ (edaspidi „direktiiv III“) art 5 lg-s 1 liikmesriikidele eesmärgiks tagada, et kahtlustataval või süüdistataval, kellelt on võetud vabadus kriminaalmenetluses või loovutamismenetluses, oleks õigus teatada oma vabaduse võtmisest põhjendamatult viivitusega vähemalt ühele tema nimetatud isikule, näiteks sugulasele või tööandjale. PS § 21 lg 1 ls 1 ei sea otsesõnu piiranguid teavitamise viisile. Tulenevalt sellest, et isiku kinnipidamise (ja ka nt terviseandmete – PS § 20 lg 2 p 5 erand) näol on tegemist tundlike isikuandmetega, tuleb seda üldjuhul teha otse (telefoni, e-posti vms teel), tagades isikuandmete kaitse (PS § 26). Lähedaste teavitamine pressiteate vm avaliku kuulutuse kaudu võiks seetõttu olla lubatav üksnes kinnipeetud andmesubjekti initsiatiivil ja nõusolekul, nt kui lähedase kontaktid ei ole momendil teada.

- 28 Lähedastele teatamise õiguse **isikulise kaitseala** ja **adressaatide** kohta vt komm. 11. Kommenteeritavast sättest ei tulene kinnipeetud isiku lähedasele või kolmandatele isikutele põhiõigust saada teavet tema kinnipidamise kohta. See õigus võib olla tagatud vastavalt PS § 44 lg 2 koosmõjus PS § 27 lg-te 3 ja 5 ning §-ga 26.
- 29 PS § 21 lg 1 ls 3 sätestab lähedase teavitamisõiguse **kvalifitseeritud seadusreservatsiooni**, mille kohaselt võib seda õigust piirata ainult *kuriteos kahtlustatava suhtes* seaduses sätestatud juhtudel ja korras kuriteo tõkestamiseks või kriminaalmenetluses tõe väljaselgitamiseks. Seega ei saa nimetatud õigust piirata teistel kui PS § 20 lg-s 2 p-s 3 märgitud isikuvabaduse võtmise alusel kriminaalmenetluses ja muude põhiõiguste või põhiseaduslike väärtuste kaitseks. Piirangu alused, kestus ja kohaldamiseks pädevad asutused peavad olema selgelt seaduses sätestatud, samuti tuleb selle õiguse riive fikseerida kirjalikult koos sellekohase põhjendusega, nt konkreetnes kriminaalasjas koostatud menetlusdokumendis. Ka direktiiv III art 5 lg 3 seab selle õiguse kriminaalmenetluses teostamise piirangutele raamid, lubades teatamisega viivitada üksnes kahel mõjuval ja kiireloomulisel põhjusel – esiteks vajadus hoida ära tõsiseid negatiivseid tagajärgi inimese elule, vabadusele või

⁷⁸ Nt Saksa õiguse kohaselt tuleb üldjuhul tuleb kohtul teavitada lähedasi *ex officio*, v.a kui kinnipeetul on kaalukaid põhjusi kinnipidamisest teavitamisest loobumiseks: Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 75; S. Müller-Franken. – K. Stern, F. Becker (Hrsg.). Grundrechte-Kommentar, 2. Aufl. Carl Heymanns. Köln 2015, Art 104 Rn. 118.

⁷⁹ Vt ka Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 72 ja 74.

⁸⁰ ELT L 294, 06.11.2013.

füüsilisele puutumatusel ja teiseks vajaduse korral vältida olukorda, mis võiks tekitada märkimisväärse kahju kriminaalmenetlusele. Lähedase teavitamisõiguse piiramine enda kinnipidamisest saab olla vaid ajutine, mida peavad põhjendama juhtumi konkreetset asjaolud (direktiiv III art 5 lg 3) ja proportsionaalsusnõue. Lähedase teavitamisõiguse piiramine ei või põhineda üksnes väidetava kuriteo liigil või raskusastmel ega või kahjustada ausat ja õiglast menetlust. Erandeid lubatakse üksnes iga üksikjuhtumi korral eraldi kas õigusasutuse või muu pädeva asutuse tehtud otsusega, tingimusel, et otsust on võimalik kohtus läbi vaadata (direktiiv III art 8 lg 1 ja 3). Seega on teatamisõiguse erandite alused sätestatud direktiivis kitsamalt kui PS § 21 lg 1 kolmandas lauses.

- 30 **Kriminaalmenetluses** kahtlustatavana kinnipeetu suhtes kohaldub KrMS § 217 lg 10, mis tagab talle võimaluse teatada vabaduse kaotusest vähemalt ühele oma lähedasele menetleja kaudu. Seega ei saa kriminaalmenetluses kinnipeetu enamasti teavitada lähedast otse nt telefoni teel, vaid üksnes menetleja vahendusel, mistõttu ei ole erinevalt suhtlusest kaitsjaga tagatud ka selle teavitamise konfidentsiaalsus PS § 26 tähenduses. Alaealise kinnipidamisest teavitatakse üldjuhul tema seaduslikku esindajat (KrMS § 34 lg 1¹ p 1, § 35² ja § 217 lg 10 teine lause). Kui aga vanemate või teiste seaduslike esindajate teavitamine ei ole alaealise huvides – nt vanem on alaealise kuriteole kihutanud, kahtlustuse esemeks oleva konflikti teine osapool vms – , teavitatakse kohaliku omavalitsuse asutust (vt ka LasteKS §-d 26 ja 27 lg 1). Isiku kohtulik vahistamisel on tema õigus lähedase teavitamisest tagatud KrMS § 133 lg 1 nõudega, mille kohaselt kohus teatab vahistamisest viivitamata vahistatu lähedasele ning töö- või õppimiskohta. Sealjuures nähtub KrMS § 133 lg 1 tekstist, et teavitamine toimub kohtu enda initsiatiivil *ex officio*. Selline regulatsioon ei pruugi olla päris kooskõlas PS § 21 lg 1 mõttega, kuivõrd tegemist on vahistatu subjektiivse õigusega, mille realiseerimisel tuleb riigil arvestada isiku teabelise enesemääramisõigusega. Ka erialakirjanduses leitakse, et reeglina toimub teatamine vahistatu soovil, v.a juhul, kui selleks esineb avalik huvi (nt alaealiste, psüühilise häirega isikute puhul).⁸¹ Kui jääda õiguspraktikas omaks võetud seisukoha (§ 20 komm. 130)⁸² juurde, et väljaandmis- ja loovutamishäirete ei kohaldata kriminaalmenetluse sätteid, võib §-d 447 ja 499 pidada PS § 21 lg-ga 1 vastuolus olevaks osas, milles need ei sätesta täisealise isiku õigust lähedase teavitamisele, kuna neil juhtudel on oht isiku mitme olulise põhiõiguse – õiguse elule, inimväärikusele, tervisele, perekonna- ja eraelu kaitsele – riieks suuremgi kui riigisisese kriminaalmenetluse korral. KrMS § 499 lg 4 sätestab erandi vaid alaealise kohta, nähes ette teatamise üldises korras. Sellist õigust ei ole tagatud täisealistele vahistatutele. Ülal viidatud KrMS regulatsioonid ei vasta seega ka direktiiv III art-s 5 sätestatud eesmärkidele.
- 31 KrMS § 217 lg 10 viimane lause annab üsna lakoonilise **aluse** kõnealuse põhiõiguse **piiramiseks** – menetleja võib prokuratuuri loal jätta lähedase kahtlustatava kinnipidamisest teavitamata, kui see võib kahjustada kriminaalmenetlust. Kuritegude tõkestamise alust KrMSis sätestatud ei ole, mistõttu on piirangu rakendamisel välistatud tuginemine ka PS §-le 21. Arvestades PS § 21 lg 1 kolmanda lause piiriklausli tingimusi, võib KrMS § 217 lg 10 viimase lause regulatsioonist jääda väheks. Menetlusseaduse tasandil on esiteks täpsemalt reguleerimata need juhud, mis võivad kahjustada kriminaalmenetlust. Sellised juhud võivad esineda mh siis, kui lähedast on alust kahtlustada sama süüte toimepanemises, kuritegelikku organisatsiooni või klanni kuulumises, asitõendite hävitamisele asumises, teise toimepanija hoiatamises, kannatanu või tunnistaja ohustamises jms (vt ka direktiiv III art 5 lg 3 p 1). Sellised taktikalised vajadused viivituseks langevad seega ära vastavalt siis, kui ka nt lähedasele on esitatud kahtlustus, asitõendid on

⁸¹ E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 133, komm. 1 (E. Elkind).

⁸² RKKKm 19.12.2013, 3-1-1-101-13, p 9–11.

läbiotsimise käigus kindlustatud, ütlused deponeeritud. Need kriteeriumid ei ole õiguselgust tagaval viisil kristalliseerunud senises kohtupraktikas. Teiseks ei ole üheselt määratletud, mis kujul see menetleja otsustus tehakse, sh kas kõnealune esialgne keeldumine tuleb esitada kirjalikult ja põhistatult ning kas see tehakse teatavaks ka kinnipeetule. Kolmandaks ei ole seaduses ega kohtupraktikas määratletud viivituse maksimaalset kestust. Ka viivitamise kestuse allutamisel proportsionaalsuse kontrollile tekivad praktilised probleemid, kui puudub selge õiguslik raamistik riive vormistamiseks, sellest teatamiseks ja selle vaidlustamiseks. Eelduslikult kohalduks sel juhul KrMS §-des 228 jj alusel toimetatav uurimiskaebemenetlus. Ühtlasi ei ole KrMS § 217 vastav regulatsioon täielikult üle võtnud direktiivi II nõudeid isiku teavitamise kohta tema õigustest kinnipidamisel. KrMS § 133 lg-s 2 on sätestatud teatamisega viivitamise võimalus nii kuriteo tõkestamise kui ka kriminaalmenetluses tõe selgitamise huvides. Kuigi need alused on mõnevõrra konkreetsemad kui KrMS § 217 lg-s 10 sätestatu, ei vasta ka see säte täielikult PS § 21 lg 1 kolmanda lause piiriklausli nõuetele ega direktiiv III eesmärkidele. Seepärast tuleks vähemalt õiguspraktikas sellise piirangu kohaldamine üles tähendada vahistamismääruses.

- 32 NETS § 4 lg 4 ja PsAS § 12 lg 4 kohaselt tuleb juhul, kui **nakkushaigelt või vaimuhaigelt** võetakse vabadust tahtest olenematu ravi kohaldamiseks arsti otsuse alusel, teavitada isikut sellest otsusest kohe ning tema lähedast inimest või seaduslikku esindajat 12 tunni jooksul. Sarnane regulatsioon kohtu määruse alusel isikult vabaduse võtmise kohta TsMSis puudub. Riigikohus on leidnud, et lähedaste teavitamise tagab kohtu kohustus nad ära kuulata.⁸³ Samas on pärast selle Riigikohtu lahendi tegemist muudetud seadust selliselt, et TsMS § 534 lg 3 kohaselt ei ole enam esialgse õiguskaitse korras isikult vabaduse võtmisel kohtul kohustus isiku lähedasi ära kuulata. Praktikas on üldjuhul siiski ka esialgse õiguskaitse korras vabaduse võtmise puhul lähedaste teavitamine tagatud, kuivõrd tavaliselt eelneb sellele, et kohus esialgse õiguskaitse korras isikult vabaduse võtab, vabaduse võtmine arsti otsuse alusel. TsMS ei reguleeri ka isiku õigust teavitada vabaduse võtmisest lähedasi tsviilkohutemenetluses kohaldatava **aresti** puhul. Kui aresti kandmine toimub arestimajas, tagab arestialusele selle õiguse VangS § 156 lg 5 alusel siseministri määrusega kehtestatud arestimaja sisekorraeeskirja § 8 lg 1. Lisaks on teavitamine reguleeritud KorS § 46 lg-s 2, mis KorS § 46 lg 1 p 4 järgi kohaldub ka isiku sundtoomisele ja mille kohaselt tuleb kinnipeetud isikule anda võimalus teatada kinnipidamisest oma lähedasele.
- 33 **Riikliku järelevalve menetluses** on isiku kinnipidamisest teavitamisel sätestatud üksikasjalikud normid nii üld- kui ka spetsiifiliste juhtumite tarvis. Seeläbi on konkretiseeritud PS § 21 lg-st 1 tulenevat üldist kohustust tagada kinni peetud isiku teavitamise võimalus. Kui riikliku järelevalve menetluses on isik kinni peetud, on tal õigus teatada sellest oma lähedasele ja nii seaduslikule kui ka volitatud esindajale (KorS § 46 lg 2 ja lg 3 p 3). Sellele õigusele vastandub korrakaitseorgani kohustus selline võimalus luua. Kui kinnipeetud isik viibib seisundis (nt kinni peetud isik on tugevas alkoholijoobes), mille tõttu ta ei ole võimeline kinnipidamisest oma lähedasele teatama, teavitab sellest lähedast viivitamata võimaluse korral korrakaitseorgan ise (KorS § 46 lg 2 teine lause). Riikliku järelevalve menetluses on eriregulatsioon sätestatud nende olukordade tarvis, kui kinni on peetud alaealine või piiratud teovõimega isik. Nimelt, kui kinnipeetud isik on alaealine või muu piiratud teovõimega, teatab kinni peetud isiku seaduslikule esindajale sellest võimaluse korral korrakaitseorgan ise (KorS § 46 lg 2 kolmas lause). Viimane täpsustav erisus puudutab olukorda, kus tegemist on hädaohus oleva lapsega ja ta tuleb toimetada ohutusse tingimustesse seadusliku esindaja nõusolekuta. Sellises olukorras tuleb korrakaitseorganil kinni peetud hädaohus olevast lapsest viivitamata teavitada lastekaitsetöötajat (KorS § 46 lg 3²).

⁸³ RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 15.

E. Kahtlustatava õigus kaitsja abile

- 34 Kommenteeritav paragrahv on ainuke **PSi säte**, milles on otsesõnu mainitud õigust kaitsjale kriminaalmenetluses.⁸⁴ Seevastu PS § 151 näol on tegemist objektiiv-institutsionaalse reegluga, mis ei taga otsekohaldatavat subjektiivset põhiõigust kaitsja abile.⁸⁵ Põhiõigus kaitsja abile kriminaalmenetluses koosneb PS § 21 lg 1 ls-s 2 sätestatu kohaselt otsesõnu kahest komponendist ehk iseseisvast õigusest – esmalt õigus valida endale kaitsja ja seejärel õigus temaga kohtuda. Siiski on mõlemad õigused loogilised osad üldisemast põhiõigusest kaitsja abile. Mõlemal juhul on tegemist reservatsioonita põhiõigusega, mida võib piirata üksnes mõne muu põhiõiguse või PSist tuleneva väärtuse kaitseks.⁸⁶ Kuna nimetatud osaõigused erinevad mõnevõrra oma olemuselt ja mahult, on neid mõistlik käsitleda eraldi.
- 35 Üldisemalt on kahtlustatava ja süüdistatava **õigus kasutada kaitsja abi** ausa ja õiglase kriminaalmenetluse üks nurgakive, mis on mh sätestatud EIÖK art 6 lg 2 p-s „c“ ja EPÕH art 47 lg -tes 2 ja 3.⁸⁷ Kinnipeetud isikul on tema faktilise abituse olukorras eriti vaja juriidilise väljaõppega esindaja õigusala nõu ja tuge, et tagada oma õiguste kaitse (enese mittesüüstamise privileeg (PS § 22), väärkohtlemise keeld (PS § 18 lg 1), vabaduse võtmise kohtulik kontroll (kommenteeritava paragrahvi lg 2) jne). Nimetatud õiguse kasutamise eeltingimus on omakorda vastav teadlikkus, mis eeldab reeglina isiku teavitamist tema õigustest ja nende selgitamist (vt ülal komm. 16 jj). PS § 21 lg 1 ls 2 esimene pool sätestab otsesõnu üksnes õiguse valida endale kaitsja. Seejuures kehtib üldpõhimõte, et riik peab süüdistatavale tagama sellise õigusabi, mis on praktiline ja efektiivne, mitte teoreetiline ja illusoorne.⁸⁸ Ainult kaitsja valik või nimetamine ei garanteeri tõhusat õigusnõustamist.⁸⁹ Seetõttu on kommenteeritava sätte esemeline kaitseala märksa laiem kui puht grammatilise tõlgenduse pinnalt arvata võiks, hõlmates mh nii õigust tõhusale õigusnõustamisele, kontaktile kaitsjaga, kaitsja kaasamiseks menetlustoimingutesse kui ka riigi õigusabile juhul, kui isikul endal ei ole raha kaitsja töö eest tasuda.⁹⁰ EL on liikmesriikidele seadnud eesmärgiks tagada õiguse kaitsjale erinevad osaõigused direktiivi III art-s 3 ja 4 (õigus valitud kaitsja abile) ning Euroopa Parlamendi ja Nõukogu 26.10.2016 direktiivi (EL) 2016/1919⁹¹ (edaspidi „direktiiv IV“, õigus tasuta õigusabile) art-s 4–7.
- 36 Kommenteeritavas lauses kasutatav täiendsõna „ka“ näib viitavat sellele, et põhiõiguse kaitsjale **kaitseala** laieneb üksnes kinnipeetud kahtlustatavale. Seevastu Riigikohus on PS § 21 lg 1 teist lauset sisustanud tuginevalt EIÖK art 6 lg 3 p-le „c“, kuigi selle sättega tagatakse üldine õigus kaitsjale ja tasuta õigusabile, mitte üksnes vabaduse võtmisel.⁹² Ent õiguse kaitsjale esemeline kaitseala on sarnane sõltumata sellest, kas isik viibib vabaduses või mitte, mistõttu saab PS § 21 lg 1 ls 2 kaitseala määratlemisel kasutada tõlgendamis-abina EIKi kohtupraktikat viidatud konventsiooni normi tõlgendamisel. Küll aga on ebatõenäoline järeldus, et PS § 21 lg 1 ls 2 kaitsealasse mahub kaitseõigus laias tähenduses, st EIÖK art 6 lg-s 3 loetletud ülejäänud õigused (õigus kaitsta ennast ise, süüstavaid ütlusi

⁸⁴ A. Soo. – PSKV₃, PS § 21 komm. 10.

⁸⁵ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 38; vt viidatud lahendi p-st 8.3 ja 38 ka õiguskantsleri eriarvamust selles küsimuses.

⁸⁶ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 38.

⁸⁷ S. Cras. The Directive on the Right of Access to a Lawyer in Criminal Proceedings and in European Arrest Warrant Proceedings. – *eu crim* 1/2014, lk 32.

⁸⁸ RKKKm 29.01.2002, 3-1-1-3-02, p 7.1; EIK 24.11.1993 – *Imbrioscia vs. Šveits*, p 38; 21.04.1998 – *Daud vs. Portugal*, p 38.

⁸⁹ EIK 13.05.1980 – *Artico vs. Itaalia*, p 33.

⁹⁰ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 39; RKKKm 29.01.2002, 3-1-1-3-02, p 7.1. Kaitsja õiguse kohta vältida huvide konflikti vt: A. Soo. – PSKV₃, PS § 21 komm. 10.

⁹¹ ELT L 297, 4.11.2016.

⁹² RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 39.

andvate tunnistajate vastastamisõigus jne)⁹³, kuivõrd nende seos kaitsja valikuga on märksa kaugem või kohati suisa vastassuunaline ja läheks sätte mõttega vastuollu. Need kaitseõigused on tuletatavad vastavalt PS §-dest 12–15 ja § 22 lg-st 1, samuti otse EIÕK art-st 6.⁹⁴

- 37 Kuigi kaitsja ja tema kaitsealuse usaldussuhe on äärmiselt oluline väärtus⁹⁵, samuti kaitsja või advokatuuri sõltumatus⁹⁶, ei ole kahtlustatava või süüdistatava **õigus valida endale ise kaitsja** siiski absoluutne.⁹⁷ Õigust valida endale kaitsja võib EIKi praktika kohaselt piirata eelkõige õigusemõistmise huvides (ingl *interests of justice*). Siinkohal on EIK silmas pidanud õigusemõistmise huve õigussüsteemi toimimise tähenduses ja inimõiguste kurnatavuse kontekstis, nt kui kaitsja kasutab kaitsetaktikas õigusvastaseid võtteid või obstruktsiooniliselt takistab menetluse läbiviimist.⁹⁸ Justitiisüsteemi toimimine võib põhiseadusliku väärtusena (PS § 146 jj) olla ka PS § 21 lg 1 teises lauses sätestatud piirklause õiguse piiramise lubatav eesmärk. Õigusemõistmise huvides on lubatud seada kaitsjale kõrgendatud kvalifikatsiooninõudeid, et tagada kaitse tõhusus.⁹⁹ Eelnevast tuleneb ka riigi positiivne kohustus luua reeglid, mille kohaselt erandjuhul saab ka konkreetse süüteo menetluses ebatõhusa kaitsja kahtlustatava taotlusel välja vahetada (ELi õiguses direktiivi IV art 7 lg 4).¹⁰⁰ Riigi sekkumine *ex officio* saab olla lubatud ja vajalik üksnes ilmsetel raskete ja pikemaajaliste kaitsja tegevuse puuduste korral (kaitsja raske haigus, surm või kaitsjakohustuste täitmata jätmine pikema aja jooksul)¹⁰¹, kuid üldjuhul peaks kaitse korraldamine olema põhiolemuselt kahtlustatava ja tema kaitsealuse vaheline asi.¹⁰² Riigi sekkumine kindlalt piiritletud erandjuhtudel sellesse suhtesse seondub aga peamiselt õigusemõistmise huvide teise tähendusega EIKi kohtupraktikas – tagada kahtlustatavale või süüdistatavale subjektina efektiivne osalus süüteo menetluses ehk siis aus ja õiglane kohtumenetlus.¹⁰³ Küll aga ei või valitud kaitsja eemaldamine süüteomenetlusest kummalgi põhjusel olla meelevaldne, rikkudes seaduses sätestatud korda. Nii võib näiteks määratud kaitsja erapooletuses tekitada erilise kahtluse olukord, kui menetleja ise, mitte advokatuur, määrab konkreetse kaitsja.¹⁰⁴ Seejuures on äärmiselt oluline fikseerida objektiivselt isiku vaba tahe ja otsuse kaalutletus valitud kaitsja abist loobumise korral. Seetõttu tuleb kaitsja määramisel erilist hoolsust üles näidata olukorras, kus kahtlustatav või süüdistatav on alaealine.¹⁰⁵ Kahtlustatava õigust loobuda kaitsjast võib

⁹³ RKKKm 29.01.2002, 3-1-1-3-02, p 7.1. Vt ka T. Annus. RÕ₂, lk 410; A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 12.

⁹⁴ Vt ka RKÜKm 05.06.2017, 3-1-1-62-16, p 31 ja RKÜKo 16.05.2008, 3-1-1-88-07, p 41.

⁹⁵ Lähemalt: U. Lõhmus. Advokaadi ja kliendi usaldussuhe ja selle piirid. – *Juridica* 2007/9, lk 608 jj.

⁹⁶ A. Soo. Ebaefektiivne kaitse kriminaalmenetluses: mõiste ja probleemistik. – *Juridica* 2007/6, lk 363.

⁹⁷ RKKKm 02.08.2010, 3-1-1-61-10, p 8; EIK 20.01.2005 – *Mayzit vs. Venemaa*, p 66. Vt ka U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 157.

⁹⁸ EIK 25.09.1992 – *Croissant vs. Saksamaa*, p 29. Vt ka M. Sillaots. Asenduskaitsja määramine ja määratud kaitsja asendamine. – *Juridica* 2002/9, lk 601; J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 582.

⁹⁹ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 157; A. Soo. Ebaefektiivne kaitse kriminaalmenetluses: mõiste ja probleemistik, lk 360 jj; A. Soo. Efektiivse riigi õigusabi tagamise meetodid kriminaalmenetluses. – *Juridica* 2014/9, lk 700 jj.

¹⁰⁰ EIK 21.04.1998 – *Daud vs. Portugal*, p 39–43.

¹⁰¹ EIK 13.05.1980 – *Artico vs. Itaalia*, p 33; nt kaitsja ettevalmistamatuse korral tuleks vähemalt esimesel korral anda ajapikendust ja võimalus kaitse ettevalmistamiseks: EIK 09.04.1984 – *Goddi vs. Itaalia*, p 31.

¹⁰² EIK 19.12.1989 – *Kamasinski vs. Austria*, p 65; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 158.

¹⁰³ Menetluse õigluse ja selles isiku osaluse tähenduses: EIK 10.06.1996 – *Benham vs. Ühendkuningriik*, p 59–64. Vt ka A. Plekksepp. *Die gleichmäßige Gewährleistung des Rechts auf Verteidigerbeistand*. Berlin: Duncker&Humblot 2012, lk 75.

¹⁰⁴ EIK 30.05.2013 – *Martin vs. Eesti*, p 90. Vt ka RKKKm 10.01.2013, 3-1-1-124-12, p 10.2.

¹⁰⁵ EIK 30.05.2013 – *Martin vs. Eesti*, p 93. Probleemaatiliseks võib osutada Riigikohtu tõrjuv seisukoht: RKKKo 29.09.2014, 3-1-2-2-14, p 15.1.

piirata ausa ja õiglase süüteomenetluse huvides.¹⁰⁶ Lisaks võib riik valitud või määratud kaitsja kõrvale või asemele määrata uue kaitsja või lisakaitsja.¹⁰⁷ Selle meetme eesmärk on esmajoonel justitiivsüsteemi toimimise, mitte isiku põhiõiguste tagamine. Järelikult on sellise kaitsja määramine ambivalentse tähendusega – olles ühelt poolt suunatud isiku kaitseõiguse säilitamisele, on ühtlasi tegemist PS § 21 lg 1 teise lause riivega kaitsja valiku õiguse osas. Piirangud kaitsja valikule võivad tuleneda mh lepinguvabadusest ja samuti kahtlustatava majanduslikest võimalustest. Samas ei tohi kaitsja valiku ebaõnnestumine jätta kahtlustatavale muljet, et sellisel juhul ei ole õigust ka riigi õigusabi korras määratud kaitsjale.¹⁰⁸ Küll aga tuleks PS § 21 lg 1 õiguse tagamiseks anda kahtlustatavale esimese võimalusena valida endale ise kaitsja ja alles pärast tsiviilõiguslikel alustel toimuvate kliendilepingu sõlmimise eelsete läbirääkimiste ebaõnnestumist määrata konkreetne kaitsja advokatuuri ettepanekul.¹⁰⁹ EIK on leidnud, et riigi õigusabi korral ei ole kahtlustataval või süüdistataval alati õigust saada enda eelistatud kaitsjat, kuid tema soove peab võimalusel arvestama, v.a juhul, kui esinevad sellele vastandlikud õigusemõistmise huvid.¹¹⁰ Seega on põhiõigus valida endale kaitsja primaarne riigi kohustuse ees määrata kaitsja.¹¹¹ Direktiiviga III ei ole ELi õiguses seatud liikmesriikidele eraldi eesmärgiks kaitsja vaba valiku õiguse tagamist. Küll aga on direktiivi põhjendustes 28 ja 45 soovitatud, et liikmesriikide pädevad asutused korraldavad kaitsja abi kättesaadavate kaitsjate nimekirja alusel, kust kahtlustatav või süüdistatav ja isik, kelle üleandmist taotletakse, võib endale valida kaitsja. Direktiiv IV art 7 lg 4 eeldab ühtlasi, et ka tasuta õigusabi korral võimaldavad liikmesriigid kahtlustatava õigust neile määratud kaitsja teisega asendamisele, kui seda õigustavad konkreetsed asjaolud.¹¹²

- 38 Kommenteeritavast sättest koos PS §-ga 12 (võrdsuspõhiõigus, varalise seisundi alusel diskrimineerimise keeld) tuleneb lisaks kahtlustatava ülal kirjeldatud tõrjeõigusele ka riigi **positiivne kohustus tagada tõhus riigi õigusabi**. Riigi õigusabil on kaks osaalluvat mõõdet – esiteks riigi õigusabi kitsas, majanduslikus tähenduses ning teiseks määratud või kohustuslik kaitse olukorras, kus see on vajalik ausa ja õiglase süüteomenetluse tagamiseks. Seega tuleb riigi õigusabi tagada isikutele, kel ei ole raha lepingulise kaitsja eest tasumiseks või kes vajavad seda seoses enda haavatava seisundiga süüteomenetluses (nt välismaalased, psüühikahäirega isikud) või siis laiemalt ausa ja õiglase kriminaalmenetluse tagamiseks (vt ka komm. 40). Riigi õigusabi peab kindlustama, et süüteomenetluse kulg, isiku õiguste kaitstus selle raamides ja menetluse lõpptulemus ei sõltuks tema varanduslikust olukorrast või isiklikust ebasoodsast seisundist. Seepärast on ebaõige seisukoht, et PS § 21 lg 1 kaitseb vaid isikuid, kellel on piisavalt raha lepingulise kaitsja palkamiseks ja õigus määratud kaitsjale tuleneb PS § 28 lg-st 2, kuivõrd määratud kaitsja peaeesmärk ei ole inimväärika sotsiaalse eksistentsi tagamine.¹¹³ Rahvusvahelisel tasandil on õigus riigi õigusabile sätestatud EIÕK art 6 lg 3 p-s „c“. Lisaks lasub riigil kommenteeritava sätte, PS §-de 151, 12, 13 ja 15 alusel positiivne kohustus korraldada riigi õigusabi nii, et on

¹⁰⁶ Vt lähemalt: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 199 jj.

¹⁰⁷ Kokkuvõtvalt nende variantide kohta: A. Plekksepp. Die gleichmäßige Gewährleistung des Rechts auf Verteidigerbeistand, lk 66. Kaitseõiguse mudelite kohta: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 148 jj.

¹⁰⁸ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 157. Olukorra kohta, kus ei jõuta kokkuleppele kaitsja tasus või kui soovitud kaitsja töökoormus või spetsialiseerumine ei võimalda nimetatud asjaga tegeleda vt: J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 588.

¹⁰⁹ Vt ka T. Annus. RÕ₂, lk 410.

¹¹⁰ EIK 14.01.2003 – Lagerblom vs. Rootsi, p 54–55. Erialakirjanduses on väljendatud ka seisukohta, et EIKi hinnangul välistab EIK tasuta õigusabi korral kahtlustatava õiguse kaitsja valikule sootuks: J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 582.

¹¹¹ Samas, lk 584.

¹¹² Nt RKKKo 06.03.2013, 3-1-1-17-13, p 12.1–12.2.

¹¹³ Vastupidine seisukoht: M. Ernits. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne, lk 17.

loodud alused sõltumatuks, kvaliteetseks ja tõhusaks õigusnõustamiseks, sh piisavad fiskaalsed vahendid.¹¹⁴ Sellise kohustuse täitmine võib rakenduslikus osas olla delegeeritud õigusnõustajate kutseorganisatsioonile, et tagada riigi õigusabi sõltumatus ja erapooletus.

- 39 Kinnipeetud kahtlustataval peab olema võimalus **kontakteeruda kaitsjaga**, et esiteks vajadusel kokku leppida kliendilepingusse puutuv ja teiseks saada esmast õigusnõustamist süüteo menetluses.¹¹⁵ Menetleja peab selleks võimaldama kahtlustataval teha telefonikõne kaitsjale segamatult ja privaatselt.¹¹⁶ Ühtlasi tuleb kahtlustatavat alati teavitada sellest, kui tema lähedased on talle valinud lepingulise kaitsja, ja võimaldada talle selle kaitsjaga kontakti võtta.¹¹⁷ Arvestades, et isikult vabaduse võtmine võib aset leida ööpäev läbi ja igal nädalapäeval, tuleb vähemalt suuremates asulates luua kaitsjate valveteenistus sarnaselt kohtute vastava süsteemiga, mis tagaks töövälisel ajal kinnipeetud kahtlustatava reaalse ja tõhusa kaitse ka juhul, kui isikul ei ole juba enda kaitsjat või lepinguline kaitsja ei ole kättesaadav. Üleriigiliselt on mõeldav ööpäevaringne nõustamine telefonitsi turvalise videokonverentsi abil või kasutades muud turvalist telekommunikatsiooni rakendust.¹¹⁸
- 40 Põhiõiguse kaitsja abile **kaitseala** ajaline ulatus on kommenteeritavas sättes seotud esiteks kahtlustatava menetlusseisundi ja vabaduse võtmisega. Teiseks peab õigus kaitsja abile olema tagatud viivitamatult. Seega tuleb isikule tagada kaitsja abi kohe pärast isikult vabaduse võtmist, kuna professionaalne nõustamine on kõigi muude õiguste tõhusa teostamise eelduseks. Muude menetlustoimingute tegemine, välja arvatud isikusamasuse tuvastamine ja kinnipeetule tema õiguste tutvustamine, enne taotletud kaitsja kaasamist peaks olema välistatud.¹¹⁹ Erinevalt kaitsja vabast valikust ei näe Eesti õigus põhiõiguse kaitsjale viivitamatu tagamise osas ette piiranguid.¹²⁰ Neid piiranguid ei tohiks rahvusvaheliste normide eeskujul¹²¹ ka kehtestada, kuivõrd viimaste puhul on tegemist miinimumnõuetega ja riigisisese õiguse kõrgemate standardite lahjendamine oleks lubamatu. Lisaks tähendab kaitseõigusega viivitamise võimalus, et riivatakse selle põhiõiguse puutumatu tuuma, selle olemust (PS § 11), kuna vabaduse võtmise käigus on isik enamasti kaitsetu avaliku võimu omavoli või surve ees¹²² ja isegi kui hiljem tunnistada kaitsja kohalolekuta kogutud tõendid lubamatuks, võib olla juba põhjustatud pöördumatut kahju isiku põhiõigustele (nt PS §-s 18 sätestatud väärkohtlemise keeld ja § 22 lg-s 3 sätestatud vaikimisõigus ja enese mittesüüstamise privileeg). Nõnda ulatuslikku riivet ei saa õigustada ka teiste põhiõiguste või põhiseaduslike väärtuste kaitsega. Seetõttu on ka korraldusliku külje pealt nõutav, et see õigus oleks ka sisuliselt tagatud ööpäev läbi ülal kirjeldatud kaitsja valveteenistuse näol.
- 41 Kõnealuse põhiõiguse **isikuline kaitseala** on määratletud kui igapäevane põhiõigus. Kuid esemeline kaitseala eeldab isiku spetsiifilist menetlusseisundit kindlas menetlusliigis. Kuigi PS § 21 räägib kuriteos kahtlustatavast, mahub selle mõiste alla kindlasti ka

¹¹⁴ RKPJKo 07.11.2022, 5-22-2, p 72 jj; ELi õiguses paneb liikmesriikidele sellised kohustused ka direktiiv IV art 7.

¹¹⁵ J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 581.

¹¹⁶ Küll võib olla lubatud kõne adressaadi eelnev kontrollimine kuritarvituse vältimiseks: Samas.

¹¹⁷ Vt ka EIK 30.05.2013 – Martin vs. Eesti, p 83, 90 ja 93; 20.10.2015 – Dvorski vs. Horvaatia, p 94 jj.

¹¹⁸ 24-hour duty solicitor scheme kohta Inglismaa ja Wales'i õiguses ning Notverteidigerdienst kohta saksa õiguses vt A. Plekksepp. Die gleichmäßige Gewährleistung des Rechts auf Verteidigerbeistand, lk 367.

¹¹⁹ EIK 27.11.2008 – Salduz vs. Türgi, p 54; J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 583; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 162 jj; Raport Eesti valitsusele piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise tõkestamise Euroopa komitee (CPT) Eesti külastuse kohta 27.09–05.10.2017, lk 13 kritiseerib Eestit, et jätkuvalt kuulatakse alaealisi üle ja neilt võetakse ülestunnistusi kaitsja juuresolekuta.

¹²⁰ J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 581.

¹²¹ Ülevaade: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 161 jj.

¹²² Vt ka Raport Eesti valitsusele piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise tõkestamise Euroopa komitee (CPT) Eesti külastuse kohta 27.09–05.10.2017, lk 12; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 162.

süüdistatav (vt nt KrMS § 35 lg 2). Samuti tuleb kuriteo ja kahtlustatava mõistet EIKi kohtupraktika valguses tõlgendada laiendavalt, hõlmates ka vääртеomenetluses kinni- peetud menetlusaluse isiku.¹²³ Lisaks on Riigikohtu õiguspraktika¹²⁴ alusel sedastatud, et PS § 21 lg 1 teine lause tagab ka vabaduses viibivale kahtlustatavale põhiõiguse kaitsjale.¹²⁵ Viimane seisukoht on vaieldav, pidades silmas kommenteeritava sätte esimest alternatiivi. Esiteks on vabaduses viibival kahtlustataval lähtuvalt lepinguvabaduse põhimõttest ja laiemalt privaatautonomiast alati õigus valida endale esindaja tsiviilõiguslikuks nõustamiseks või siis ka õigusnõustajaks kriminaalmenetluses. Küll aga võib PS § 21 lg 1 teine lause koos PS §-dega 15 ja 12 anda subjektiivse õiguse sellise isiku kaasamiseks süüteomenetlusesse, sellele esindajale kaitsja institutsioonist lähtuvate, muu hulgas PS §-st 15 tulenevate spetsiifiliste menetlusosalise õiguste ja kohustuste realiseerimiseks, nt esitades taotlusi, osaledes menetlustoimingutes jne. Kuigi kaitsja peab tegutsema kaitsealuse huvides (KrMS § 47 lg 2), ei ole ta kaitsealuse esindaja, vaid iseseisev menetlusosaline. Kaitsja ülesanne on tegutseda kaitsealuse huvides ka siis, kui kaitsealune ise tegutsemise vajadust ei mõista.¹²⁶ Samuti annab kommenteeritav säte koos PS §-dega 12–15 õiguse riigi õigusabile. PS § 28 kaitseala on küll mõnevõrra seotud riigi õigusabiga süüteomenetluses seondult sellise õigusabi kulude (lõpliku) kandmise küsimusega, kuid riigi õigusabi eesmärk on siiski tagada, et isikud oleksid võrdselt kaitstud seaduse ja kohtu ees, sõltumata nende vahenditest või isiklikust (haavatavast) seisundist. Kõik eelöeldu seob õiguse kaitsjale PS § 20 lg 1 p-s 3 sätestatud isikuvabaduse eranditega. Valitseva arvamuse kohaselt leitakse, et PS § 21 lg 1 teine lause ei hõlma teisi PS § 20 lg-s 2 sätestatud vabaduse võtmise juhtumeid.¹²⁷ Siiski on EVMi raamotsuse¹²⁸ art 11 lg-s 2, direktiivi III art-s 10 ja direktiivi IV art-s 5 seatud liikmesriikidele eesmärgiks tagada õigus kaitsjale isiku üleandmise menetluses samadel alustel nagu riigisiseses kriminaalmenetlusõiguses. EIKi praktikas on samuti leitud, et ka nt psühhiaatrilise sundravi (kui karistusõigusliku mittekaristusliku mõjutusvahendi) lõpetamise asjas võib isikul olla inimõigus kaitsjale ja isegi riigi õigusabile, kuigi EIÕK ei näe seda otsesõnu üldse ette.¹²⁹ Arvestades vabaduse kaotanud isiku olukordade sarnasust ja privaatautonomia faktilisi piiranguid sellistes tingimustes ning lähtuvalt isiku haavatavusest, on põhiõigus saada riigi õigusabi kaitseala laiendamine õigusliku nõustaja näol siinkohal põhjendatud. Kommenteeritava sätte ja PS §-de 12–15 alusel võiks põhiõigus riigi õigusabile kaitseala laiendada PS § 10 tulenevalt ka PS § 20 lg 2 p-des 1, 2, 4, 5 ja 6 sätestatud vabaduse võtmise piiriklauslite esinemisel.

- 42 Põhiõiguse kaitsjale **adressaadiks** on kõik vabaduse võtmise pädevusega riigiasutused ja süüteoasja menetlejad. Põhiseaduse §-st 14 tulenevalt peavad nii uurimisasutused, prokuratuur kui ka kohus tagama isiku õiguse valitud kaitsja abile kriminaalmenetluses.¹³⁰ Tulenevalt riiklike ülesannete delegeerimisest võivad õiguste realiseerimise eest teatud määral vastutada ka avalik-õiguslikud kutseühendused¹³¹, kuid see ei vabasta riiki järelevalve ja vahendite tagamise kohustustest.¹³²

¹²³ EIK 09.07.2015 – Tolmachev vs. Eesti; vt ka A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 11.

¹²⁴ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 39.

¹²⁵ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 10.

¹²⁶ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 57.

¹²⁷ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 10.

¹²⁸ EL Nõukogu 13. juuni 2002. a raamotsus 2002/584/JSK Euroopa vahistamismääruse ja liikmesriikidevahelise üleandmiskorra kohta – ELT eriväljaanne 19/06.

¹²⁹ EIK 12.05.1992 – Megyeri vs. Saksamaa, p 23; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 486.

¹³⁰ J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 586.

¹³¹ E. Kergandberg. P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 8 komm. 8 (E. Kergandberg); samuti RKKKm 29.01.2002, 3-1-1-3-02, p 7.1; 07.02.2019, 1-16-2411, p 35–36.

¹³² A. Soo. Efektive riigi õigusabi tagamise meetodid kriminaalmenetluses, lk 704 jj.

- 43 Põhiõigus valida endale kaitsja süüteo menetluses on **menetlusseaduse** tasemel tagatud KrMS § 34 lg 1 p-s 3, § 43 lg-s 1, § 45 lg-s 1, § 131 lg-s 1, VTMS § 19 lg 1 p 2, lg-s 2 ja § 20 lg-s 1. Sellele vastab menetleja kohustus tagada kahtlustatava õigus kaitsjale KrMS § 8 p-s 3 ja menetlusalusele isikule VTMS § 5 p-s 3. Lisaks on kaitse kohustuslik osavõtt kriminaalmenetlusest sätestatud KrMS § 45 lg-s 2–5, väljaandmismenetlusest KrMS § 448 lg-s 2 ja § 450 lg 3 p 3, välisriigi kohtuotsuse tunnustamise menetlusest KrMS §-tes 480 ja 489¹⁰ (ELi-siseselt), loovutamismenetluses KrMS §-s 501 ja väärtömenetluses VTMS § 21 lg 3. Kaitsja osavõtu kohustuslikkuse hindamisel KrMS § 45 lg 2 p 3 kohaselt ei saa lähtuda pelgalt formaalselt kahtlustuse või süüdistuse kvalifikatsioonist. Seejuures tuleb ka sisuliselt kaaluda, kas kriminaalmenetluses kogutud tõendid võimaldavad isikut kahtlustada või süüdistada raskemas kuriteos, kuna vastasel juhul oleks avatud võimalused kuritarvitusteks ja normi kaitse-eesmärgist mööda hiilimiseks.¹³³ Kaitsja osavõtt kriminaalmenetlusest võib olla kohustuslik isegi enne, kui selles on välja selgitatud kahtlustatav ja see on vajalik tunnistaja ütluste deponeerimiseks (KrMS § 43 lg 4). Isikut tuleb teavitada talle kaitsja määramisest, sest isegi kui eeldada kaitsja püüdlikku suhtumist, peaks isik olema teadlik, et talle on kaitsja määratud või määramisel, nii et ta saaks selle kohta lähemat teavet paluda või ise kaitsjaga ühendust võtta.¹³⁴ Riigi õigusabi tagamise alused ja korra sätestab riigi õigusabi seadus (edaspidi RÕS).¹³⁵ RÕS § 6 lg 2 kohaselt saab kriminaalmenetluses riigi õigusabi oma majanduslikust seisundist sõltumata füüsilisest isikust kahtlustatav või süüdistatav, kes ei ole kaitsjat valinud kokkuleppel ja kelle kriminaalasjas on kaitsja osavõtt seaduse järgi kohustuslik või kes taotleb kaitsja osavõttu. Sama sätte alusel saab väärtöasja kohtumenetluses riigi õigusabi, oma majanduslikust seisundist sõltumata, füüsilisest isikust menetlusalune isik, kes ei ole kaitsjat valinud kokkuleppel ja kelle väärtöasjas on kaitsja osavõtt seaduse järgi kohustuslik. Samuti ei pea kaitsja kohustuslikkuse korral füüsilisest isikust kahtlustatav või menetlusalune isik esitama eraldi taotlust riigi õigusabi saamiseks (RÕS § 11). Riigi õigusabi osutava kaitsja valik toimub advokatuuri kaudu ja menetlejal on keelatud sekkuda advokaadi valiku protsessi (RÕS § 18). Seega on õigus riigi õigusabile tagatud Eestis vähemalt seaduse tasandil võrdlemisi laialt.¹³⁶
- 44 Õigust valida endale ise kaitsja võib erinevatel eesmärkidel ulatuslikult **piirata** (nt KrMS § 42 lg 1 ja § 448 lg 1 (advokaadi või teatud haridustaseme nõue ja menetleja luba mitteadvokaadist kaitsja korral), lg 2 (kuni 3 lepingulist kaitsjat), lg 3 (huvide konflikti keeld)¹³⁷, § 44 lg 1 teine lause (asenduskaitsja määramine), § 44¹ (asenduskaitsja määramine menetlustoimingule või kohtusse ilmumata jäänud ja asenduskaitsjata lepingulisele kaitsjale), KrMS § 54 jj (kaitsja taandamine) ning KrMS § 267 lg 4¹ (ilmselt ebatõhusa kaitsja kõrvaldamine kohtumenetlusest)). Enamik neist piirangutest on proportsionaalsed ning aktsepteeritud tulenevalt ausa ja õiglase kriminaalmenetluse eesmärgist. Erialakirjanduses on seadusele vastava haridustasemega kaitsjalt kriminaalmenetluses osalemisloa äravõtmist peetud põhiseadusvastaseks.¹³⁸ Arvestades aga riigi kohustust kaitsta õigusnõustamise tõhusust, võib teatud juhul sellist sekkumist pidada siiski

¹³³ RKKKo 19.02.2015, 3-1-1-1-15, p 8.2

¹³⁴ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 52.

¹³⁵ RT I, 22.12.2020, 45.

¹³⁶ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 160. Erialakirjanduses on esitatud kriitilisi küsimusi riigi õigusabi rahastamise ja tasustamise piisavuse või aluste ning teenuse kvaliteedi kohta: A. Soo. Efektive riigi õigusabi tagamise meetodid kriminaalmenetluses, lk 700 jj; J. Tehver. Kaitsjate apellatsioonide tulemuslikkus võistlevas menetluses ringkonnakohtute 2017. a statistika ja lahendite alusel. – Juridica 2018/9, lk 705 jj.

¹³⁷ Samaks asjaks vastandlike huvidega isikute sama kaitsja poolt kaitsmise keelu mõttes tuleb lugeda ka n-ö põhiasjast eraldatud kriminaalasja: RKKKm 29.01.2002, 3-1-1-3-02, p 7.3.

¹³⁸ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 158.

põhjendatuks ja proportsionaalseks.¹³⁹ Samuti on leitud, et asenduskaitsja määramine sekkub ülemäärasel isiku õigusse valida endale kaitsja.¹⁴⁰ Sellise diferentseerimata kriitikaga ei saa päris nõustuda. Juhul kui see piirang ei teeni üksnes menetluse kiirendamise eesmärki ega ole konkreetsel juhul meelevaldne või näi ebaaus EIKi lahendi Martin *vs.* Eesti tähenduses, võib seda meedet lugeda proportsionaalseks, sest nt isiku põhiõigus isikuvabadusele (PS § 20 lg 1), vahistamisaja kiirele kohtulikule kontrollile (PS § 21 lg 2) ja õiglasele menetlusele, sh tõhusale kaitsesele (PS § 15 koos EIÕK art-ga 6), kannavad endas kaalukamaid väärtusi kui põhiõigus valitud kaitsjale. Küll aga võib vabaduses viibiva süüdistatava õiguse valida endale ise kaitsja piiramine olla ülemäärane nt juhul, kui see teenib vaid menetluse kiirendamise eesmärki ega arvesta menetleja juurde kutsumisel või kohtuistungite planeerimisel mõistlikul määral kaitsja muude (töö)-kohustustega. KrMS § 44¹ lg-te 1 ja 2 piirangu ülemäärasust võib sel juhul näha eelkõige piisava kaalumiseruumi puudumises, kuna säte ei kehtesta ajalisi piire, mille ületamisel tekib menetlejal alus määrata ise vabaduses viibivale süüdistatavale kaitsja.¹⁴¹ Samas tuleks neist lihtsakoelistest näidetest eristada suuri, mitme süüdistatavaga protsesse, milles kaitsjate vaheldumisi ilmumata jäämine kas siis sihilikust obstruktsioonitaktikast või ka *bona fide* võib hakata ohustama nii mõistliku menetlusaja nõude järgmist kui ka vahi all viibivate süüdistatavate õigusi, sest sellisel juhul võivad kaalukamad olla õigusemõistmise huvid.¹⁴² Põhiõiguste (nt õiguse valida endale ise kaitsja) ja põhiseaduslike väärtuste (nt õigusemõistmise tagamine) kaalumist kaitsja asendamisel tuleb hinnata iga konkreetse juhu kontekstis.¹⁴³ Ka määratud kaitsja meelevaldne asendamine kohtu poolt ei ole lubatud.¹⁴⁴

- 45 TsMS § 535 kohaselt tuleb isikule **kinnisesse asutusse paigutamise menetluses** üldjuhul määrata **esindaja**. Samas ei näe TsMS isiku esialgse õiguskaitske korras kuni neljaks päevaks kinnisesse asutusse paigutamisel üldjuhul ette isikule esindaja määramist. Samuti ei näe seadus sel juhul ette isiku vahetut ärakuulamist kohtu poolt, kus kohtul oleks TsMS § 536 lg 1 järgi kohustus selgitada isikule menetluse kulgu, mille käigus saaks isikut teavitada vabaduse võtmise põhjustest ja tema õigustest.¹⁴⁵

F. Kahtlustatava õigus kohtuda kaitsjaga

- 46 Lisaks põhiõigusele valida endale kaitsja ja sellega seonduvatele muudele õigustele on PS § 21 lg-s 1 täiendavalt otsesõnu ära nimetatud kahtlustatava **õigus kohtuda kaitsjaga**. See õigus tähendab eelkõige võimalust kohtuda ja suhelda kaitsjaga vahetult, ilma kolmandate isikute sekkumise või jälgimiseta. Lisaks seonduv kaitsjaga kohtumise õigusega kahtlustatava õigus kaasata kaitsja temaga läbiviidavate menetlustoimingute, nt ülekuulamise, vastastamise, ütluste olustikuga seostamise jms toimetamise, samuti asja kohtuliku arutamise juurde. Kaitsja-kahtlustatava suhtluse privaatsusnõue seonduv lisaks kommenteeritavale sättele ka nii PS §-st 22 lg-ga 3 (enese mittesüüstamise privileeg) kui ka §-ga 26 (eraelu kaitse ja privaatsusõigus), mis on eriti oluline olukorras, kus isikult on võetud vabadus. Sellisel juhul on isiku teabeline enesemääramisõigus äärmiselt piiratud ja

¹³⁹ Kaitsja teadmiste puudumine asjakohase õigussüsteemi kohta on mõjuv põhjus: RKKKm 02.08.2010, 3-1-1-61-10, p 7.

¹⁴⁰ J. Tehver. Õigus valitud kaitsjale Eesti kriminaalmenetlusõiguses, lk 584 jj; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 158 jj; vastupidine seisukoht: E. Kergandberg. P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 8 komm. 11 (E. Kergandberg).

¹⁴¹ EIK 09.04.1984 – Goddi *vs.* Itaalia, p 31; 16.04.2009 – Hanzevački *vs.* Horvaatia, p 23.

¹⁴² RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411, p 37 jj.

¹⁴³ Nt RKKKo 16.04.2007, 3-1-1-120-06, p 12.

¹⁴⁴ RKKKm 10.01.2013, 3-1-1-124-12, p 9–10.2.

¹⁴⁵ V. Kõve jt. Tsiviilkohtumenetluse seadustik III, XI-XV osa (§ 475–759). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2018, § 536 komm. 2.1.

tema võimalus välismaailmaga iseseisvalt kontakti võtta takistatud.¹⁴⁶ Ilma kliendisuhete konfidentsiaalsuse tagamiseta ei ole võimalik ka kaitseõiguse teostamiseks vajalik usaldus kaitsja ja kahtlustatava vahel. Eeltoodu tõttu ja seonduvalt isiku haavatava olukorraga vabaduse kaotuse järel on kaitsja füüsiline kohalolu isiku õiguste kaitse peamine tagatis, mida ei saa asendada kirjavahetus või telefonivestlus. Teiselt poolt legitimeerib kaitsja juuresolek tehtavate menetlustoimingute tulemeid (peamiselt tõendid) ja vähendab kahtlusi isiku väärkohtlemise osas.¹⁴⁷ Kohtumisõiguse legitiimsete kitsendustena tulevad kõne alla aja- ja kohapiirangud. Samuti on konfidentsiaalsusenõudest võimalikud üksikud põhjendatud erandid, kui on tungiv kahtlus kaitsja isiku suhtes, et ta võib olla kuriteo kaastoimepanija või kui esineb vahetu oht kaitsja elule ja tervisele. Kaitseala ajalise ja isikulise mõõtme kohta vt vastavalt komm. 40 ja 41.

- 47 **Menetlusseaduse** tasandil on tagatud õigus kohtuda kaitsjaga kolmandate isikute juuresolekuta, kusjuures kohtumiste arv ega kestus pole piiratud (KrMS § 34 lg 1 p 4, kaitsja vastav õigus: § 47 lg 1 p 8). Samuti on kaitsjal õigus osaleda kohtueelses menetluses kaitsealuse osavõtul tehtavates uurimistoimingutes (ülekuulamine, vastastamine, ütluste seostamine olustikuga, äratundmiseks esitamine), õigusega esitada menetleja kaudu küsimusi (KrMS § 34 lg 1 p 5, § 47 lg 1 p 6). Kaitsja on üldjuhul kohustatud osa võtma kogu kohtumenetlusest (KrMS § 45 lg 4), mis tähendab ka osalemist kohtuistungitel (KrMS § 259 lg 2), ta kutsutakse kohtuistungile (KrMS § 265) ja tema ilmumata jäämisel lükatakse kohtuistung enamasti edasi (KrMS § 270 lg 2). Prokuratuur annab kaitsjale kohe teada isiku suhtes vahistamistaotluse tegemisest ja kohus kutsub kahtlustatava taotlusel kaitsja vahistamistaotluse läbivaatamisele kohtus (KrMS § 131 lg-d 1 ja 3). Üksnes juhul, kui süüdistatav või kahtlustatav avaldab sõnaselgelt kirjalikus vormis, et ta ei soovi vahistamistaotluse arutamise juurde kaitsjat, võib jätta kaitsja kutsumata. Juhul kui vahistamistaotlus koostatakse samal päeval, mil toimub eeluurimiskohtuniku juures vahistamistaotluse arutamine, peab prokurör teavitama kaitsjat vahistamistaotluse koostamisest viivitamatult ja viisil, et kaitsjale oleks tagatud võimalus asja ettevalmistada ja arutamisel osaleda. Tunniajane etteteatamine seda ei võimalda.¹⁴⁸ Kahtlustatava kohtumist kaitsjaga on lubatud katkestada menetlustoimingu tegemiseks, kui kohtumine on kestnud ühe tunni (KrMS § 34 lg 2). Lubatud on kohtumise visuaalne jälgimine, mitte aga pealtkuulamine (VangS § 95 lg 1). Kaitsjal on lubatud vahistatule üle anda ka kaitsematerjale ja dokumente (VangS § 95 lg 2), mille läbivaatus riigi esindajatele on keelatud (sealsamas).¹⁴⁹ Kahtlustatava ja süüdistatava kaitseõigus on üldjuhul tagatud, kui teda kaitseb vähemalt üks tema valitud või advokatuuri määratud kaitsja, kui ei esine asjaolusid, mis nõuaksid enamate kaitsjate osalemist menetlustoimingu tegemisel või kohtuistungil.¹⁵⁰

G. Vabaduse võtmise kontroll kohtus

- 48 PS § 21 lg 2 sätestab riigi kohustuse **vahistamise viivitamatule kohtulikule kontrollile**. Nimetatud norm seab pikema kui 48-tunnise vahistamise sõltuvusse kohtu loast, ent annab ühtlasi seadusandjale laia kaalutlusruumi sätestada teiste, täitevvõimu organite pädevuse isiku lühiajaliseks kinnipidamiseks. Kuna sätte väljatöötamisel on lähtutud 1937. a PS § 10 lg-st 3 ja osaliselt üle võetud rahvusvahelise õiguse normidest (EIÖK art 5 lg 3 ja KPÖRP art 3, vähemalt grammatilise tõlgenduse kohaselt puudub viidatud artiklite lg-tele 4 vastav norm), mis kehtestavad inimõiguste miinimumstandardid, siis puudub

¹⁴⁶ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 166.

¹⁴⁷ RKPJKo 18.06.2010, 3-4-1-5-10, p 39; RKKKm 29.01.2002, 3-1-1-3-02, p 7.1. Kaitsja õiguse kohta vältida huvide konflikti vt: A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 10.

¹⁴⁸ RKKKm 10.01.2013, 3-1-1-124-12, p 9.

¹⁴⁹ U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 167.

¹⁵⁰ RKKKo 20.06.2003, 3-1-1-86-03, p 10.

kehtivas PSis erinevalt nt 1920. a PS § 8 lg-st 3 ja Saksamaa GG art 104 lg-st 2 reegel, mille kohaselt otsustab isikult vabaduse võtmise üldjuhul kohus ning vaid erandjuhtudel võib isikult vabaduse võtta omal initsiatiivil täitevvõim (vt ka komm. 1).¹⁵¹ Seega võimaldab Eesti PS anda täitevvõimule õiguse võtta omal algatusel isikult vabadus kuni 48 tunniks, kui esinevad PS § 20 lg-s 2 sätestatud piiriklauslid. See lähenemine on omaks võetud ka menetlusseaduses ja jäänud praktikas kasutusel olevaks üldreeglis. Ühtlasi lasub sellisel juhul isiku kinni pidanud täitevvõimu organil kohustus toimetada kinnipeetu 48 tunni jooksul kohtu ette. Regulatsiooni konkreetsuse astmelt vastab see säte pigem parlamendiseaduse reguleerimisesemele, võimaldades vajadusel ka otsekohaldamist. Arvestades isikuvabaduse olulist tähendust õiguskorras, on sellise detailse menetlusliku reegli sätestamine PSis vajalik. Luba peab tagama isiku ühe olulisima põhiõiguse – isikuvabaduse – intensiivseima riive lubatavuse ja põhjendatuse kiire ning tõhusa kontrolli sõltumatu ja erapooletu kohtuniku¹⁵² poolt. PS § 21 lg 2 on sellise reeglina käsitatav vabaduse võtmise piiriklauslite piirangusättena (sks *Schranken-Schranke*).

- 49 PS § 21 lg 2 **reguleerimiseseme** piirid ei ole mõisteliselt päris üheselt selged. Kuigi kommenteeritav lõige räägib „vahi all pidamisest“, ei peeta selle all silmas kitsalt KrMS §-s 130 jj sätestatud olukorda (vahistamine), vaid *vähemalt* kõiki PS § 20 lg 2 p-s 3 sätestatud piiriklausli kohaldamisalasse jäävate vabaduse võtmise juhte, sh esmajoonel isiku kahtlustatavana või menetlusaluse isikuna kinnipidamist (KrMS § 217 ja VTMS § 44). Vabaduse võtmise kohta vt § 20 komm. 20 jj. Mõiste „vahi all pidamine“ kasutamine võrreldes lg 1 sõnastusega („igapäevase, kellelt on võetud vabadus“) võib viia eksitava järelduseni, nagu soovinuks ajalooline põhiseadusandja kohaldada kohtu loa nõuet üksnes kahtlustatavate ja süüdistatavate suhtes. Sätte sõnastus erineb samas ka lg 1 ls-te 2 ja 3 sõnastuse rõhutusest („kuriteos kahtlustatav“). Seega kommenteeritava sätte reguleerimise ei piirdu üksnes selles otsesõnu mainitud (esmasel) vabaduse võtmisega süüteo- menetluses, vaid laieneb mh süüteoennetusele korrakaitseõiguses.¹⁵³ Samuti tuleb isikult vabaduse võtmisel ka PS § 20 lg 2 teiste piiriklauslite (p 2, 4, 5 ja 6) alusel enam kui 48 tunniks tagada kohtulik kontroll, arvestades isikute võrdse kohtlemise nõuet (PS § 12 lg 1).¹⁵⁴ Ei ole tuvastatav selline oluline erisus nende vabaduse võtmise eesmärkidega (seadusega sätestatud kohustus, alaealisus, ohtlik psüühiline häire jt) võrreldes, mis tingiks nende isikute erineva kohtlemise, s.o nende vabaduse võtmise jätmise täitevvõimu või suisa eraisikute meelevolda pikemaks ajaks kui süüteo toimepanemises kahtlustatavate korral. Arvestades eriti PS § 20 lg 2 p-s 4–6 piiriklauslite alla kuuluvate vabadust võtvate meetmete allutatud isikute haavatavust, tuleks nad arvata lisaks PS § 15 lg-le tulenevalt PS § 12 võrdsuspõhiõigusest PS § 21 lg 2 kaitsealasse. Pelk õigus omal initsiatiivil ja oma jõududega kohtusse pöörduda eeldab pigem vabaduses viibivat täisealist tervet isikut. Alaealiste, raskelt haigete või lõimumata välismaalaste puhul tuleks pigem tagada vabaduse võtmise kohtuliku kontrolli kohustus, et tagada nende võrdne kohtlemine eelvangistuses viibivate isikutega. Seevastu isikult vabaduse võtmine (ka vahistamine) vangistuse või aresti täitmiseks (PS § 20 lg 1 p 1) tuleneb otseselt kohtu otsusest, mistõttu PS § 21 lg 2 regulatsioon neid juhtumeid reeglina ei hõlma.
- 50 Üks olulisemaid aspekte isiku kinnipidamise kohtuliku kontrolli juures on selle **ajaline mõõde**. Kommenteeritava sätte kohaselt tuleb 48 tunni jooksul taotleda nii kohtu luba kui see ka anda.¹⁵⁵ Kui luba ei taotleta või kohus ei anna seda, järeldeb normi mõttest isiku kohese vabastamise kohustus. Kõnealune tähtaeg hakkab kulgema isiku kinnipidamise kui

¹⁵¹ Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 67.

¹⁵² Vt ka Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention. 6. Aufl. § 21 Rn. 44.

¹⁵³ Vt ka EIÕK art 5 kontekstis: U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 352.

¹⁵⁴ A. Soo. – PSKV₃, PS § 21 komm. 14.

¹⁵⁵ RKKKm 01.02.2022, 1-21-4394, p 12–13.

reaaltoimingu tegemise hetkest.¹⁵⁶ Isiku ajutine lühiajaline, mõneminutiline kuni mõne-tunnine vabastamine ei katkesta tähtaja kulgemist, vaid üksnes peatab selle. Vastasel juhul võib tekkida võimalus kuritarvitusteks, et sisuliselt pikendada kohtu kontrollita kinnipidamise aega. Kuna PS § 21 lg 2 ei näe tähtaja osas ette erandit, tuleb vahistamiseks loa andmise kohtulikaks arutamiseks luua tingimused ka nädalavahetusel, riigipühadel ja muudel eritingimustel¹⁵⁷, kuivõrd isiku vabaduse võtmise kestuse ja legitiimsuse seisukohalt ei ole neil asjaoludel kaalu. 48 tundi on sätestatud ülempiirina, mis tähendab, et kohtu luba tuleks reeglina taotleda esimesel võimalusel pärast kinnipidamist, mitte vahetult enne tähtaja lõppu.¹⁵⁸ Vajadus selgitada välja kinnipeetu isik, võimalikud kinnipidamise vajalikkust välistavad asjaolud või vahistamistaotluse koostamine, samuti kinnipeetava seisund (joove, tervislik olukord) ja kaitsja kaasamine õigustavad kohtu loa taotlemisega viivitamist tähtaja piires. Samas kahtlustatava alaealisus võib nõuda, et tema vahistamise loa andmine vaadataks läbi kuni 24 tunni jooksul.¹⁵⁹ Vaatamata sellele, et kohtu loa taotlemine on riigi kohustus, ei laiene see loomulikult olukorrale, kui kinnipidamise ajal tuvastab menetleja vahistamisaluse või kinnipidamise eesmärgi puudumise. Siis läheks vahistamismenetluse läbiviimine vastu selle eesmärgiga – välistada isiku meelevaldne kinnipidamine.¹⁶⁰ Kirjeldatud olukorras tuleb isik vabastada kohe.

- 51 PS § 21 lg 2 ls 1 ei sätesta üksnes reeglit riigi kohustusest kinnipidamise kohtulikule kontrollile *ex officio* (sõltumata kinnipeetu enda taotlusest), vaid annab ka sellega korreleeruva subjektiivse põhiõiguse.¹⁶¹ See põhiõigus aktualiseerub eelkõige juhul, kui isikut ei toimetata kohtu ette 48 tunni jooksul tema kinnipidamisest või ei tee kohus selle aja jooksul otsustust isiku vahistamise või vabastamise kohta. Kinnipeetud isikul ei ole võimalik sellest õigusest loobuda.
- 52 Õigus kahtlustatava kinnipidamise kohtulikule kontrollile 48 tunni jooksul on **reservatsioonita põhiõigus**¹⁶², millest on erandid lubatud üksnes PS § 130 kohaselt erakorralise või sõjaseisukorra ajal riigi julgeoleku ja avaliku korra huvides.¹⁶³ Tegemist ei ole nt erinevalt PS §-st 20 mitte printsipiiga, mis alluks kaalumisele teiste põhiseaduslike normide või väärtustega, vaid subsumeeritava reeglina, mis on kõigile riigivõimu harudele täitmiseks.¹⁶⁴ Seadusandja ei või luua kohtu kontrolli tähtajast erandeid teatud grupi kahtlustatavate suhtes (nt terrorismikuritegudes või pantvangi võtmises kahtlustatavad), seoses kohtute töökorraldusega või muul alusel.
- 53 PS § 21 lg 2 sätestatud põhiõiguse **isikuline kaitseala** hõlmab kõiki füüsilisi isikuid, kellelt on võetud vabadus. Teistel isikutel tuleneb kohtusse pöördumise õigus PS §-st 15. Normi **adressaat** on kohus ja kõik riigi organid, kes faktiliselt ja õiguslikult isikult vabaduse võtavad.

¹⁵⁶ Vt ka RKKKm 17.02.2017, 3-1-1-115-16, p 11. Kirjanduses lähemalt: M. Kärner. Isiku kinnipidamine süüteomenetluses ning selle piiritlemine teistest isiku- või liikumisvabadust piiravatest toimingutest. – Magistritöö, Tartu 2014, lk 19 jj.

¹⁵⁷ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 16; M. Ernits. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne, lk 17.

¹⁵⁸ RKKKm 01.02.2022, 1-21-4394, p 13.

¹⁵⁹ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 16; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses₃, lk 352.

¹⁶⁰ Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.) Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 56.

¹⁶¹ R. Alexy. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne. Justiitsministeerium 1997. IV osa välisekspertiisid. Põhiõigused Eesti põhiseaduses, lk 18; A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 15.

¹⁶² M. Ernits. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne, lk 18.

¹⁶³ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 16.

¹⁶⁴ Vt ka R. Alexy. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne, lk 57.

- 54 Vahistamise **kohtuliku arutamise** korralduse ja selle ettevalmistamise menetlusliku korralduse kohta ei leia PS § 21 lg 2 tekstist vastust. Küll aga on selle põhimõtted vormunud KrMSi sätete, EIKi ja Riigikohtu õiguspraktika põhjal. Need nõuded on tuletavad PS § 21 lg-st 2 koosmõjus põhiõigustega korraldusele (PS § 13 lg 1) ja kohtulikule ärakuulamisele (PS § 15 lg 1). Esiteks peab vahistamismenetlus tagama kinnipeetud isiku kohtuliku ärakuulamise, mille käigus ta saab esitada kaitseväiteid ja tõendeid.¹⁶⁵ Selle õiguse tagamiseks tuleb ka juhul, kui isik peeti kinni kohtumääruse alusel, korraldada viivitamatult vahistamise teisene kohtulik kontroll ja kindlustada vahistatu edasikaebeõigus.¹⁶⁶ Teiseks peab riik menetleja näol tegema tõhusa kaitseõiguse tagamiseks kahtlustatavale või tema kaitsjale kättesaadavaks kriminaalmenetlusega seotud dokumendid, mis on vajalikud vahistamise või kinnipidamise tõhusaks vaidlustamiseks, sest kommenteeritava paragrahvi lg 1 kohaselt on isikul õigus teada enda vabaduse võtmise põhjust (vt direktiiv II art 7 ja komm. 8).¹⁶⁷ Õiguse kohta kaitsja abile vt ülal komm. 34 jj. Kolmandaks toimub vahistamisaotluse kohtulik arutamine võistlevas suulisel menetluses, milles tõendamiskoormis lasub süüdistuse esindajana prokuratuuril.¹⁶⁸ Vahistamismenetlus ei kujuta endast kriminaalasja sisulist arutamist ega isiku süüküsimuse lahendamist, mistõttu ei laiene sellele menetlusele ka kõik KrMS §-st 14 tulenevad võistleva kohtumenetluse reeglid.¹⁶⁹ Kohus ei saa ise omal initsiatiivil koguda kahtlustatava vabaduse võtmist õigustavaid tõendeid, mida ei ole esitatud vahistamisaotluses.¹⁷⁰ Ühtlasi ei ole nõuded vahistamismenetluses kasutatavatele tõenditele nõnda kõrged kui süüküsimuse otsustamisel.¹⁷¹ Seejuures tuleb arvestada põhiseaduslike ja kriminaalmenetluse aluspõhimõtetega, nagu enese mittesüüstamise privileeg.¹⁷² Riigikohus on läinud isegi nii kaugele, et lubab KrMS § 294 p-le 1 tuginedes kahtlustatava või süüdistatava vahistamisaotluse kohtulik arutamisel antud seletusi kasutada tõendina tema süüküsimuse üle otsustamisel.¹⁷³ Isegi kui isik on vabastatud enne kohtulikku arutamist või selle jooksul või on vahistatud uuel alusel, on tal võimalik esitada määruskaebus vahistamise õigusvastasuse tuvastamiseks tagantjärele¹⁷⁴, kuna see võib olla õiglase hüvitise saamise eeltingimus. Kohtu luba on õigusemõistmise üksikakt, st see ei saa olla pelk täitevvõimu vahistamisaotluse pealdis või kinnitus.¹⁷⁵ Lisaks menetluslikule poolele on kohtupraktikas kristalliseerunud **vahistamise materiaalsed alused** (vt lähemalt § 20 komm. 68 jj).
- 55 Kuigi PSJV kohtupraktikas ei ole siiani võetud selles osas selget seisukohta, on seadusandja lähtuvalt eelkõige EIKi praktikast sätestanud ka **kriminaalmenetluse väliselt isikult vabaduse võtmise kontrolli**, kas siis analoogselt PS § 21 lg-s 2 sätestatule või siis EIÕK art 5 lg-le 4 tuginevalt. Nii on PsAS § 11 lg-s 2 ja 4, samuti § 13 lg-s 11 ja 2 sätestatud

¹⁶⁵ Seisukoht, et tegemist ei ole erinormiga PS § 24 lg 2 suhtes, kuivõrd otsuse teatavakstegemine võib aset leida pärast vahistamise arutamist: E. Kergandberg, P. Pikamäe (koost). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 131 komm. 3 (E. Elkind); vastupidine seisukoht: M. Ernits. Eesti Vabariigi põhiseaduse juriidilise ekspertiisi komisjoni lõpparuanne, lk 17.

¹⁶⁶ EIK 11.07.2006 – Harkmann *vs.* Eesti, p 36 jj; 29.05.2008 – Bergmann *vs.* Eesti, p 41 jj; Chr. Gusy. – P. Huber, A. Voßkuhle (Hrsg.). Grundgesetz. Kommentar. 7. Aufl. Art 104 Rn. 67.

¹⁶⁷ Vt EIK 20.02.2014 – Ovsjannikov *vs.* Eesti, p 76 ja 77; U. Lõhmus. Põhiõigused kriminaalmenetluses, lk 353; U. Lõhmus. Vahistamise aluseks olevate tõendite kättesaadavaks tegemine kahtlustatavale. – Juridica 2016/6, lk 423 jj.

¹⁶⁸ EIK 20.02.2014 – Ovsjannikov *vs.* Eesti, p 46; RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 17.

¹⁶⁹ RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 17.

¹⁷⁰ RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 17; RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222, p 8.

¹⁷¹ Tuginemise kohta vabatõenditele, üldinimlikule, kriminalistikalisele ja kriminaalmenetluslikule kogemusele: RKKKm 11.12.2006, 3-1-1-103-06, p 10; vt ka E. Kergandberg, P. Pikamäe. Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne, § 63 komm.-d 1 ja 4 (E. Kergandberg).

¹⁷² RKKKm 11.12.2006, 3-1-1-103-06, p 10.

¹⁷³ RKKKo 10.11.2022, 1-21-2039, p 21 jj.

¹⁷⁴ Vt nt RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222, p 21; vt ka S. Müller-Franken. – K. Stern, F. Becker (Hrsg.). Grundrechte-Kommentar, 2. Aufl. Carl Heymanns. Köln 2015, Art 104 Rn. 84.

¹⁷⁵ Samas, Rn. 82.

kohtu luba tahtest olenematu ravi ja esialgse õiguskaitse kohaldamisel üle 48 tunni. Täiendavate garantiidena on PsAS § 11 lg-s 4 ette nähtud lähedase teavitamiskohustus 12 tunni jooksul, lg-s 5 õigus mh kohtuda esindaja või advokaadiga.¹⁷⁶ Ka NETS § 4 sätestab sarnased reeglid nakkushaige tahtest olenematule ravile. Järelikult võib nentida, et seadusandja on ka PS § 20 lg 2 p 4–6 piiriklauslite kohaldamise sisustamisel lähtunud mitte ainult PS §-st 15, vaid ka kommenteeritavast paragrahvist. Korrakaitseelised erimeetmed on piiratud ajaliselt kas 12 (kinnipidamine sundtoomisel, KorS § 31 lg 7) või maksimaalselt 24 tunniga (KorS § 43, kainenema toimetamine), mistõttu kohtu loa nõue sellele ei laiene. Kuigi riikliku järelevalve menetluses isiku kinni pidamine ei ole käsitatav vahistamisena ning PS § 21 lg 2 esimene lause otsesõnu ei nõua selle garantii laiendamist riikliku järelevalve menetluses isiku kinnipidamisele, on seadusandja otsustanud seaduse tasemel sellise garantii kinni peetud isikule siiski anda.¹⁷⁷

- 56 PS § 21 lg 2 ega teised sätted ei anna selgesõnalist vastust, kas Eestis on tagatud ka üldisem *habeas corpus* **õigus vabaduse võtmise järelkontrollile** sarnaselt EIÖK art 5 lg-ga 4. Kas see on tuletatav üksnes PS § 15 lg-st 1 või kommenteeritavast sättest või nende mõlema koosmõjust, vajab veel põhjalikumat õigusdogmaatilist analüüsi. Pigem tuleks eelistada viimast varianti ja tugineda selle sisustamisel EIKi praktikale EIÖK art 5 lg 4 tõlgendamisel.¹⁷⁸ See reegel ja ühtlasi põhiõigus on vajalik kontrollimaks, et vabaduse võtmise, mis algselt võis olla põhjendatud ja seaduslik, alus oleks jätkuvalt olemas ka pikema aja järel kui 48 tundi, st vabaduse võtmine oleks seaduslik.

H. Õigus kohtu otsuse viivitamatule teatavakstegemisele

- 57 Kommenteeritava paragrahvi lg 2 teine lause seab riigile **kohustuse teavitada isikut kohtu vahistamis- või vabastamismäärusest viivitamatult**. See õigus tagab isiku teavitamise tema vahistamise põhjustest ja seaduslikust alusest, andes samuti võimaluse kohtu loa vaidlustamiseks. Seejuures tuleb vahistamismäärus esitada tervikuna – ainult resolutiivosa esialgne teatavakstegemine ei ole lubatud.¹⁷⁹ Kuigi kommenteeritavas sättes räägitakse kohtu otsusest, ei peeta sellega silmas mitte kohtuotsust kui lõplikku sisulist lahendit kriminaalkohtumenetluse tähenduses, vaid kohtu otsustust isiku vahistamisaasjas, mis vormistatakse parlamendiseaduse kohaselt kohtumäärusena (KrMS § 130 lg 1). Arusaadava keele nõude kohta vt komm. 10 ja 22 jj.

¹⁷⁶ Vt ka RKTkm 10.10.2007, 3-2-1-81-07, p 15.

¹⁷⁷ A. Soo. – PSKV₅, PS § 21 komm. 18.

¹⁷⁸ Lähemalt: Chr. Grabenwarter, K. Pabel. – Europäische Menschenrechtskonvention. 6. Aufl. § 21 Rn. 51 jj.; W. A. Schabas. The European Convention on Human Rights. A Commentary, lk 253; S. Trechsel. Human Rights in Criminal Proceedings, lk 462.

¹⁷⁹ RKKKm 01.12.2016, 3-1-1-99-16, p 5 jj.